

SAVAŞ EKONOMİSİ UYGULAMALARI İÇİNDE II. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA AYDIN'DA VARLIK VERGİSİ

Günver GÜNEŞ*

Öz

II. Dünya Savaşı sırasında hem siyasi hem de ekonomik olarak içinde bulunulan çok sıkıntılı dönem, özellikle ekonomi alanında daha sonra çok tartışılacak bazı politikaların uygulanmasını getirmiştir. Çıkarılan bir takım olağanüstü yasalar döneme damgasını vurmuş ise de halen günümüzde dahi tartışılmaktadır. Bunlardan bir tanesi 1940 tarihli Milli Korunma Kanunu, diğeri ise 1942 tarihli Varlık Vergisi Kanunu'dur. Çıkarılan vergiden amaç devletin olağanüstü savaş döneminde ekonomik yönde yükünü hafifletmekti. Verginin uygulanmasında İstanbul, İzmir gibi şehirlerde sorunlar yaşanırken, gayr-ı müslim nüfusun çok az yaşadığı Aydın'da böyle bir sorun görülmediği gibi aksine hükümete destekte verilmiştir. İçlerinde daha sonra Varlık vergisine karşı muhalefet edecek olan Adnan Menderes'in de bulunduğu mükellefler kendilerine değer biçilen rakamları ödemişlerdir. Verginin yalnızca gayr-ı Müslimlerden alındığına dair sık tekrarlanan yanlış bilgilerin aksine Aydın örneğinde de görüleceği gibi varlık vergisini ödeyenlerin tamamı Türklerden oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler; Aydın, Varlık Vergisi, Adnan Menderes, Aydın Gazetesi, Şükrü Saraçoğlu.

ENFORCEMENT OF THE CAPITAL TAX IN AYDIN DURING THE YEARS OF THE WORLD WAR II IN WAR ECONOMY APPLICATIONS

Abstract

Troubled times, both for political and economic respects, of the World War II brought the imposition of some policies especially in the field of economy that would cause much criticism later on. Legislations of some extraordinary acts set seal on the period and continued to be discussed until today. One of these legislations was the National Protection Act of 1940 and the other was the Capital Tax Act of 1942. Purpose of the legislated tax was to relieve state from the economic burden of the war conditions. While problems were encountered during the enforcement of the act in the cities like İstanbul and İzmir, no difficulty experienced in Aydın where non-muslim population was sparse and even people seemed to be supporting

* Dr. Öğretim Üyesi, Adnan Menderes Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, (ggunes65@gmail.com).

the government. Obligors, among them Adnan Menderes who would opposed the act later, paid the figures that was imposed on them. In spite of the frequent misinformation that the tax was imposed only on non-muslims, as it can be seen in Aydın case, in some places, those who paid the Capital Tax were all Turkish citizens.

Keywords: *Aydın, Capital Tax, Adnan Menderes, Aydın Newspaper, Şükrü Saraçoğlu.*

Giriş

II. Dünya Savaşı'nda savaşa katılan ülkelerin milyonları aşan orduları savaşa sevk etmesi, yalnızca bu ülkelerin değil, savaş dışında kalan ülkelerin de sosyal ve ekonomik yapısını, halkın gündelik yaşamını olumsuz yönde etkiledi. Savaşa katılmış olan ülkelerin yanında savaşa katılmamış ülkeler de her an savaşa girme olasılığı karşısında seferberlik uygulaması başlattı. Ekonomik tercihler, ilişkiler ister istemez bu yeni koşullardan etkileniyordu. Savaşın ilk günlerinde doğal olarak harp sahalarının hangi topraklara kadar genişleyeceğini kestirebilmek imkânsızdı. Bu nedenle savaşa katılmış ülkelerin yanında, savaşa katılmamış pek çok ülkede de siyasal, sosyal ve ekonomik uygulamalar kendini gösterdi. II. Dünya Savaşı yılları normal dönemlerin dışında olağanüstü koşulların oluşturduğu bir dönem olduğu için, savaş ekonomisi uygulayan ülkeler, para, kredi, ulaştırma ve endüstri faaliyetlerini bu çerçeve içinde düzenleme yoluna gittiler.¹

Türkiye'de II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Cumhuriyet'in ilk yıllarından savaş dönemine kadar uygulanmış doğru politikalar savaşın başlamasıyla birlikte savaş ekonomisinin hayata geçmesiyle bazı aksamalar ve uygulama yanlışları ortaya çıkmaya başlamıştır. Her ne kadar savaşa katılmama politikası ile hareket edildiyse de, savaş içinde yaşanan gelişmeler bunu hiç bir zaman garanti edebilecek durumu sağlamamış ve her an savaşa girilebilecek gibi, hazır durumda beklenmesi ve savunma giderlerinin artması, savaş öncesi düzgün bir şekilde yürütülen "Denk Bütçe" ilkesini sarsmıştır.² I. Dünya Savaşı yılları ve Milli Mücadele dönemleriyle savaş ekonomisi tecrübesi yaşamış olan ve bu kavrama yabancı olmayan Cumhuriyet Türkiye'si II. Dünya Savaşında hazırlıksız yakalanmıştır.³ Savaşa girmeden savaş ekonomisinde olan Türkiye, savunma harcamalarını sürüm yoluyla, yani para basarak finanse etmiş, bu da ülkenin enflasyon denen bela ile tanışmasına neden olmuştur.⁴ Bununla birlikte, devletin ve zaten sınırlı olan özel sektörün yatırımları azalmış, neredeyse durma

1 Kemal Arı, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Fiyatlar", *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri, I, II. Dünya Harbi Ve Türkiye* (20-22 Ekim 1997-İstanbul) Genelkurmay Basımevi, Ankara 1998, s.447.

2 Aslan Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002, s.29.

3 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt:2, İstanbul 1975, s. 208-209

4 Aslan Başer Kafaoğlu, *Varlık Vergisi Gerçeği*, s. 30.

noktasına gelmiştir. Ayrıca, çalışan nüfusun büyük kısmının silâh altına alınması nedeniyle tarım ve sanayide üretim düşmüş, tüketim harcamaları ise hızla artmıştır. İthalat imkânsızlıkları ekonomideki mal stokunu azaltmış, toplam arz, toplam talebin çok altında kalmış ve ülkede genel bir panik havasının doğmasına sebep olmuştur. 1939-1945 yılları; savaş nedeniyle bozulan dengelerden dolayı aynı zamanda devletçiliğin duraklama yılları olmuştur. Devlet, bu yıllara kadar temel politika olarak; demiryolu yapımı, savunma sanayiinin kurulması ve milli imkânların harekete geçirilmesi, devletçilik ilkesinin korunması ve denk bütçe uygulamasına önem vermiştir. Devlet ihtiyaçları için piyasada paranın çoğalması ile harbin ikinci yılından itibaren fiyatlarda artışlar olmaya başlamıştır. Buğdayın kilogram fiyatı 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı'nın kilogram fiyatı 85 kuruştan 350 kuruş'a fırlamıştır. Fiyatlar 1938-1943 yılları arasında 5 misli yükselmiştir.⁵ Bu dönemde Türkiye nüfusu yaklaşık 18 milyon kişi olup nüfusun % 24'ü şehirlerde, % 76'sı kırsal alanda yaşamaktaydı. Harbin sıkıntılı yıllarında devletin ileride karşılaşılabilecek daha riskli durumlar için piyasadaki hububat ve benzeri ihtiyaçları stoklaması sonucunda artan giderler karşısında, kamu kuruluşlarının kredi ihtiyaçlarını karşılamak için para arzını artırmıştır. 1938 yılında 89 milyon olan para hacmi 1944 yılında 773 milyon liraya yükselmiştir. Harp koşullarında oluşan bu olumsuzluklardan en tehlikelisi şüphesiz karaborsa ve parası olanların yaptığı stokçuluktur. Türkiye halkının büyük ekseriyeti kırsal kesimde yaşıyordu, şehirlerde yaşayanların bir kısmını da memurlar oluşturmaktaydı. Ancak başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlerde oturan esnaf savaşın şartlarından yararlanarak fiyatları yükseltmişti. Fırsat düşkünleri bazı kişiler daha önceden stok yapmışlardır. Başta zeytinyağı olmak üzere gıda maddelerinin fiyatlarını iyice artırmışlar ve kısa sürede oldukça yüksek varlık sahibi olmuşlardı. Devletin memuru, sabit gelirli olan diğer kesimler bu durumda büyük sıkıntılara girmişti. Bu konuda karaborsa ve stokçuluk yapanlara uyarılar yapılmışsa da dikkate alınmamıştır.⁶

II. Dünya Savaşı arifesinde savaş ekonomisi kavramı tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de gündemdedi.⁷ II. Dünya Savaşı patladığı zaman ülke bu savaşa her hali ve cephesi ile hazırlıksızdı.⁸ Savaş katılmayan Türkiye, sıcak savaşın tahribatından kurtulduysa da, ülkeyi savaş ekonomisinin dışında tutamamıştır. Bir yandan silahlı tarafsızlık politikasının gerektirdiği büyük bir ordunun beslenmesi, öte yandan üretimi kendine yeterli olmayan bir ülkenin ithalatının birden büyük ölçüde kısıtlanması, 1930 Dünya Bunalımı sonrasında, devletçilik politikası izleyerek, ekonomisini denge içinde kararlı büyüme gösteren çizgiye oturarak Türkiye'yi zorunlu olarak yeni bir

5 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.223-224.

6 Osman Yalçın, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)* Cilt:1, Sayı:1, İstanbul 2012, s.321-322.

7 İlhan Tekeli- Selim İlkin, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma", *X. Türk Tarih Kongresi, Ankara (22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler*, VI, TTK Basımevi, Ankara 1994, s.3063.

8 Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, s.208.

ekonomik denge arayışına itiyordu.⁹ Üstelik savaş özellikle sınırlı ve yerel bir pazara yönelik ya da kendine yeterli üretim yapan küçük üretici köylülerle fakir köylüleri şiddetli bir biçimde sarsmıştır. Büyük toprak sahipleri ise savaşın yarattığı koşullarda kar elde etme olanağına sahiptiler. Savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri ve devletin savaş dolayısıyla uyguladığı tarım politikaları köylerdeki yaşam koşullarını küçük köylüler için oldukça güç bir hale getirmiştir. Savaş koşullarının yükü, askeri seferberlik, yeni vergiler ve ücretli iş mükellefiyeti gibi uygulamalarla büyük ölçüde küçük üretici ve fakir köylünün omuzlarına yıkılmıştır.¹⁰ Ardından savaşın Türkiye'ye yüklediği ilk zorunluluk ise sayısı hergeçen gün artan askerin silâhına alınması, beslenmesi, giydirilmesi, kuşatılması olmuştur.¹¹ Bu süreçte ordunun her türlü ihtiyaçları ise ülkenin dar kaynaklarından karşılanmıştır.¹²

Cumhuriyetin kuruluşunda nüfusu 14 milyonun altında olan Türkiye 1940 yılında 17.820.950 kişi olmuştur. Bu nüfusun 13.420.000 kişisi tarımla uğraşmaktadır. Tarım imkânları oldukça ilkel ve hayvancılığıyla yapılmaktadır.¹³

Türkiye savaş dışında olmasına rağmen savaşın başlangıcında ilk anda yaklaşık 1.700.000 kişi silâhına alınmıştır.¹⁴ Ordu mevcudunun yüksek rakamlara ulaşması, bütçeden ayrılan payın savunma giderlerine harcanmasına neden olmuş, yatırım yapılamamış, bu nedenle kalkınma hızı düşmüş ve savaş nedeniyle dış ticaret zayıflamıştır.¹⁵ Ordu mevcudunun artırılması, üretici kesimin tüketici duruma gelmesine ve üretimin düşmesine yol açtığından fiyatlarda büyük artış oldu. Devlet harcamalarında önemli artışlar yaratan bu durum sonucunda "*devlet gelirleri azalırken, iktidardaki hükümet gittikçe artan masrafları*" karşılamak amacıyla yeni kaynaklar bulmak yoluna gitmiştir. Dış ticaretin de savaş ortamından olumsuz yönde etkilenmesinden, ithalattaki daralmaların, hatta ithalatın giderek olanaksız hale gelmesi sonucu piyasanın arz ve talep dengesi bozulmuştur. Ekonomik dengelerin bozulması karşısında bu dengeyi yeniden kurmak amacıyla yeni kaynaklar bulma yoluna giden hükümet ise bu amaçla Milli Korunma Kanunu'nu uygulamaya koydu.¹⁶ Milli Korunma Kanunu(MKK) 21 Şubat 1940 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe girdi.¹⁷ Savaş döneminde (1940-1945) çıkarılan

9 İlhan Tekeli- Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul 2004, s.410.

10 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye Savaşı ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul 2007, s. 132.

11 İsmail Cem, *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 12. Baskı, İstanbul 1995, s.307.

12 Fahri Ergin, "İkinci Dünya Harbi Ve Türkiye", *Yakın Tarihimiz*, IV/52 21 Şubat 1963, s.394.

13 Tülay Alim Baran, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II* (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ankara 1998, s. 227-232.

14 İlber Ortaylı, "İkinci Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I* (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ankara 1998, s. 424.

15 Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 1994, s.114-118.

16 Günver Güneş, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt:XVII, Ankara 2002, s.433-437.

17 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, İC:I, C:8, 18- I- 1940, Düstur, 3.Tertip, XXI, Ankara 1948, s.433-437

karar sayısı 596'dır. Çıkarılan bu kararların 20'si gizli olmak üzere 359'u Refik Saydam Hükümeti döneminde yayınlanmıştır. 237'si ise Şükrü Saraçoğlu Hükümeti döneminde yürürlüğe girmiştir.¹⁸ MKK'nın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren alınan kararlar genelde üretim, tüketim, dağıtım, satış, ithalat, ihracat ve üreticilerin örgütlendirilmesi, ulaştırma vb. konularda yoğunlaştırılmıştır.¹⁹ MKK ile Türkiye'de savaş ekonomisi gündeme gelirken, olağanüstü koşullar dönemi başlıyor ve bu kanun hükümete savaş hali nedeniyle geniş yetkiler veriyordu.²⁰ Ekonomiyi yönlendirmek amacıyla yürürlüğe konan MKK kapsamında, üretimin düşmesi ve ithalat darlıklarının yarattığı sorunların enflasyonla birlikte geniş halk yığınlarını ezmesini önlemek amacıyla Fiyat Murakabe Komisyonları kuruldu. Bu kanunla alınan tedbirler ülkeyi ancak iki yıl ayakta tutabildi. II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945), Türkiye'nin genel bütçesinde gelir ile toplam fiili harcama arasındaki gelirin aleyhine büyüyen bir fark vardır. Hükümet, 1942 yılında bütçeyi 194 milyon olarak tasarlamasına rağmen, yılsonuna kadar 913 milyon lira harcama yapmak zorunda kaldı.²¹

1942 yılında yeni ekonomik tedbirlerin hazırlıklarını sürdüren Başbakan Refik Saydam 7 Temmuz 1942 tarihinde öldü. Onun ardından Başbakan olan Şükrü Saraçoğlu bütçede gelir ile gider arasındaki farkı kapatmak,²² tedavüldeki artan para miktarını normal seviyeye indirmek,²³ fevkalade giderleri karşılamak ve sosyal adaleti sağlamayı düşünüyordu. Savaş yıllarında, diğer ülkelerde örneklerine rastladığımız haliyle, dayanışmalarının en üst düzeyde olması beklenen hükümet ve özel sektörün arası tam tersine iyice açılmış ve ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. Bu durum 1942 yılı sonuna gelindiğinde yeni bir yasal çerçeveyi gerekli kılmıştır. Savaş ekonomisinin şartlarından yararlanarak, vurgunculukla, karaborsacılıkla büyük servet sahibi olan, kısa zamanda olağanüstü ölçüde haksız kazanç sağlayan savaş zenginlerinin mevcut servet birikimlerinden hiç olmazsa bir kısmını geri almak, devlet için "toplumsal adalet" adına zorunluluk haline gelmiştir.²⁴ 1942 Kasım'ının ilk günlerinde, mükelleflerin belirlenmesi çalışmalarıyla başlayan Varlık Vergisi Kanun tasarısı Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay başkanlığında toplanan mecliste 11 Kasım

18 Metin Tire, *II. Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s.19. Hüsnü Bengi, *Milli Korunma Kanunu Ve Kararları*, I, Ankara 1945.

19 Cemil Koçak, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara 1986, s.249.

20 MKK'da genel ve kısmi seferberlik uygulaması yetkisinin yanı sıra, sanayi ve maden kurumlarının da neyi ne kadar üreteceği ve gerekli yatırımların devlet izniyle ve denetimiyle yapılacağına ilişkin esaslar yer alıyordu. Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt:I, İstanbul 1987, s.464, Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara 1982, s.248.

21 Ertuğrul Baydar, *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara 1978, s.74-78.

22 1942 yılında gelir 551 milyon iken, gider 913 milyon idi. Bu fark ilerleyen yıllarda savaşında etkisiyle daha da büyüdü.

23 Türkiye de tedavüldeki para miktarı 1939 yılında 281 milyon iken, 1942 yılında 734 milyona ulaşmıştır. Ertuğrul Baydar, *II. Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara 1978, s.74-78.

24 Necati Aksanyar, Murat Biçer, "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 21, Kütahya, 2008, s. 382.

1942 tarihinde görüşülmeye başlandı. İstanbul Mebusu Ali Rana Tahran, Manisa Mebusu Refik Şevket İnce, Bursa Mebusu Muhittin Baha Pars ve Antalya Mebusu Rasih Kaplan kanun tasarısı hakkında hükümeti desteklediklerini açıklayarak, iyi ve dürüst tatbik edilmesi dileğinde bulundular. İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir bu vergiyi servet sahibi olanlar değil, aşırı kazanç sahibi olanlar vereceğinden kanunun adının “Aşırı Kazanç Vergisi” olarak değiştirilmesi hususunu dile getirdi. Ancak bu öneri meclis tarafından kabul edilmedi. Daha sonra Varlık Vergisi Kanunu’nun oylaması yapıldı. Bu sırada mecliste 429 mebus bulunması icap ederken, 350 mebus oylamaya iştirak etti. Katılanların oy birliği ile kanun kabul edildi.²⁵ On yedi maddeden oluşan vergi, 11 Kasım 1942 tarihinde kabul edilerek resmi gazetede yayınlanmış ve 12 Kasım 1942 tarihinde 4305 sayılı kanun ile yürürlüğe girmiştir.²⁶ Kanun şöyle tanımlanmıştır: “Servet ve kazanç sahiplerinin servetleri ve fevkalâde kazançları üzerinden alınmak ve bir defaya mahsus olmak üzere Varlık Vergisi adıyla bir mükellefiyet tesis edilmiştir.”²⁷ Yasanın bir defaya mahsus olmasının altında yatan neden olağanüstü koşullardır.²⁸

Varlık Vergisi Kanununa tabi mükellefler şöyle sıralamıştır

(*madde1-Verginin mevzuu*);²⁹

A- 2395 ve 2728 sayılı kanunlarla ek ve tadilleri mucibince mükellef bulunanlar. (kazanç ve buhran vergileri mükellefleri)

B- Büyük çiftçiler (Büyük çiftçilerden maksat, işçinin idaresine ve büyüklüğüne hanel getirmeksizin bu mükellefiyeti yerine getirebilecekleri bu kanunla yazılı komisyonlarca tespit edilenlerdir.)

C- Maliki buldukları binaların ve hisseli ise hissedarlarının hisselerine düşen bir yıllık gayrisafi iradı yekün 2500 liradan ve arsalarının vergide kayıtlı kıymetleri 5000 liradan yukarı bulunan ve bu miktarların azaltılmasından sonra kalan irat ve kıymetlerle bu vergiyi verebileceği komisyonlarca kararlaştırılanlar.

D- 1939 senesinden beri 2395 ve 2728 sayılı kanunlar gereğince vergiye tabi bir iş ve teşebbüsle uğraştığı halde bu kanunun neşri tarihinde işini terk, devir veya tasfiye etmiş bulunanlar.

25 TBMM, *Zabıt Ceridesi*, C:28, D:6, İ:4, C:2, 11-11-1942. Münir Müeyyed Berkman- Feridun Fazıl Tülbentçi, *İkinci Dünya Harbi Kronolojisi 1941-1942*, C.2, Ankara 1944, s.133.

26 T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı: 5255, s. 3965-3968. Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, s.53. Cemil Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara 1986, s.369. T.C Resmi Gazete 12 Teşrin-i Sani 1942. *Düstur*, 3. Tertip, Cilt:24, s.9-13, Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto Yayınları, İstanbul 2006, s. 72, Edward Weisband, 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün yayınevi, İstanbul 2002, s.219.

27 T.C. Resmi Gazete, 12.11.1942, Sayı: 5255, s. 3965.

28 Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 135.

29 Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.48-49, Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge Kitapevi, Ankara 1993, s.185-186; Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul 1951, s.217-223, Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları...*, s.73-74.

E- Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde, 1939 yılından beri, bir defaya mahsus olsa bile, ticari muamelelere aracılık ederek komisyon veya aracılık karşılığı olarak, her ne isimle olursa olsun, para veya mal almış olanlar.

Görüldüğü gibi verginin kapsamı geniş tutulmuştur. Kanunun içeriğinde verginin; miktarı, tarhı, tebliği ve tahsili ile teminat, müruruzaman ve meriyet maddeleri yer almıştır. Toplam yedi maddeden oluşan kanun 4305 sayılı kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Kanuna, daha sonra 17.9.1943 yılında 4501 ve 15.3.1944 tarih ve 4530 sayılı ek kanunlar eklenmiş ve son ek kanun ile verginin tahsilinden vazgeçildiği ortaya konmuştur.

Hükümet bu kanun tasarısı ile ülke genelinde 114.368 mükelleften 465 milyon lira gelir elde etmeyi tasarlıyordu.

Halk arasında sürgünleriyle hatırlanacak olan Varlık Vergisi uygulaması ile tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük çiftçilerden vergi alınacaktı. Harp yıllarında en çok parayı tüccarlar kazandığı için tabii olarak bu verginin en büyük yükünü onlar taşıyacaklardı. Han, hamam ve apartmanlarından 2500 liradan fazla gelir sağlayanlar, emlak sahibi olarak vergi ödemekle yükümlü tutuldu. Hiç zorlanmadan 500 lira verebilecek olan çiftçilerden de Varlık Vergisi alınacaktı. Ancak bu mükellefiyet hiçbir zaman bir çiftçinin varlığının %5'ini geçmeyecekti.

Verginin şahıslara göre miktarını altışar kişilik karma komisyonlar belirleyecekti. Vali ve kaymakamlar komisyon başkanı, defterdar ve mal müdürleri ise komisyonda maliyeyi temsil edecekti. Halk temsilcisi olarak belediye, ticaret ve ziraat odalarından ikişer üye seçilecekti. Bu üyeler kendi meslek gurubunun vergisini belirlerken, aynı zamanda komisyona da iştirak etmeleri öngörülmüştü.³⁰ Varlık Vergisinin tespiti ve ilanı için on beş gün tahsili içinde aynı süre tanınmıştır. Normal tahsilat müddetini takip eden ilk haftada %1, ikinci haftada ise %2 cezalı tahsilat yapılması şart koşuldu.³¹ Bu zaman zarfında vergisini ödemeyenler hakkında bir yandan Tahsil-i Emval Kanunu uygulanırken, diğer yandan mükellefler toplama kamplarına alınacaktı. Bir müddet sonra ise kampa alınan mükellefler kafileler halinde iş merkezlerine sevk edilerek, burada amele teşkilatında çalıştırılması öngörülmüyordu. Bu müeyyideler hem işçi tedariki, hem de para tahsilini kolaylaştırıcı yollar olarak görülmüştür.³²

Tedavüldeki para miktarının olağanüstü artması, ekonomi için büyük bir yara olduğu gibi, doğal olarak paranın da değerini düşürüyor ve hayat pahalılığına sebep oluyordu. Varlık Vergisi uygulamasının amaçlarından biride tedavüldeki paranın bir kısmının çekilerek hayat pahalılığının önlenmesiydi.

30 TBMM, Zabıt Ceridesi, D:6, İ:4, C:2, Cilt:28, 11-11-1942.

31 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Kutu: 030.18.01.02, Yer: 102.48.12, EK-1; BCA, Kutu: 030.18.01.02, Yer: 101.10.19, EK-2; BCA, Kutu: 030.10, Yer: 54.353.13, EK-3; Cahit Kayra, *Savaş, Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 2011, s.48-50, Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto Kitabevi, İstanbul 2006, s.73-77.

32 *Ulus* 12 Teşrin-i Sani (Kasım) 1942.

Varlık vergisinin matrahı esas olarak savaş sırasında gerçekleştirildiği kabul edilen gelirleri ve serveti içeriyordu. Hükümetin hedefi o günün parası ile 315 milyon liranın en geç 30 gün içinde toplanmasıydı. Bu amaçla Şükrü Saraçoğlu Hükümeti 12 Eylül 1942 tarihinde tüm defterdarlıklara bir yazı gönderdi. Zenginlerin mal varlıklarının tespiti isteniyordu. Zenginler ise Müslümanlar, Gayr-ı Müslimler (Rumlar, Ermeniler, Yahudiler), Dönmeler (Sonradan Müslüman olmuş) ve Yabancılar olarak 4 guruba ayrılıyordu. Yapılan hesaplamalara göre Müslümanların payına paralarının %12,5'u, Gayr-ı Müslimlerin yani azınlıkların payına %50'si, Dönmelerin payına %25'i, Yabancıların payına da %12,5'u düşüyordu. Ancak kimin ne kadar ödeyeceğini asıl olarak komisyonlar belirliyordu. Komisyonların belirlediği miktara itiraz yolu ise tamamen kapalıydı.

Varlık Vergisi'nin tespiti ve tahsili için geniş zaman bırakılmadı. Çünkü bu işi para kuvveti ile suistimal edecek mükellef çıkabilirdi. Türkiye de 114.368 mükellefe 465.384.620 liralık bir vergi tahakkuk ettirilmişti. Mükelleflerin %54'ü ve tahakkuk eden verginin %68'i İstanbul'a yönelmişti. İstanbul'u %5.8 ile İzmir,%2.2 ile Ankara, daha sonra Bursa, Adana ve Mersin takip etmiştir. Vergi adeta bir İstanbul vergisi görünümünde idi.³³ Vergi miktarlarının İstanbul dışındaki şehirlere göre dağılımı şöyle gerçekleşmişti;³⁴

Tablo 1:

İstanbul Dışındaki İllere Göre Varlık Vergisi Miktarı	
İzmir	26.701.766
Ankara	16.658.800
Bursa	9.303.874
Adana	8.504.378
Mersin	6.173.206
Antakya	3.235.140
Konya	1.898.920
Aydın	1.381.619
Samsun	1.311.580
Eskişehir	1.300.000
Kütahya	1.004.216

Varlık Vergisi Kanunu ile ilgili dikkat çekici bir husus ise vergi henüz daha yasalaşmadan önce basında, kazançları artanlardan vergi alınacağına dair haberlere yer verilerek kamuoyu oluşturulmaya çalışılmasıdır.³⁵

33 Rıdvan Akar, *Varlık Vergisi Kanunu*, Belge Yayınları, İstanbul 1992, s.59, İlhan Tekeli- Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, İkinci Cilt; İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 45.

34 BCA, Kutu:030.10, Yer: 54.353, s.1-3, *Yeni Piyasa* 16 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942, *Tan*, 17 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942, *Tan*, 18 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942, *Cumhuriyet* 16 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1942, *Tan*, 29 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942, *Ulus* 12 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942.

35 *Cumhuriyet* 26 Teşrin-i Evvel(Ekim) 1942, *Akşam* 7 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942, *Vatan* 2 Eylül 1942, *Tan* 17 Mayıs 1942, Necati Aksanyar, Murat Biçer, "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında Ve Kamu Oyunda Yansımaları (11 Kasım 1942 - 15 Mart 1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:21, Kütahya 2008, ss. 379-400.

1943 yılı Haziran ayına gelindiğinde sağlanması düşünülen gelirin %80'ine yakını toplanmıştı. Mükelleflerin dinlerine göre tahsil edilen vergi geliri Gayr-ı Müslimlerden 166 milyon lira, yabancılardan (azınlıklardan) 33 milyon lira ve Müslümanlardan 115 milyon lira olmuştur. Oranlara bakarsak Gayr-ı Müslimlerin ödedikleri vergi %53'e, Müslümanların %37'e, Yabancıların (Azınlıklar) %10'a denk gelmektedir. ³⁶17 Eylül 1943 tarihinde toplanan TBMM borçları varlık vergisiyle toplanan gelirle silmeye başladı. O tarihten itibaren de varlık vergisi resmen olmasa da fiilen uygulamadan kalktı. 15 Mart 1944 tarihinde çıkan bir kanunla varlık vergisi tamamen ortadan kalktı. Ancak tartışmaları hiçbir zaman sona ermedi. ³⁷ Özellikle azınlıklar kendilerine haksızlık yapıldığını iddia ederek çeşitli polemiklerle konuyu ülke gündemine taşıdılar. ³⁸ Büyük şehirlerde inanılmaz tartışmalara neden olan vergi, taşra da, küçük yerleşim birimlerinde sakin bir şekilde karşılandı. Bu şehirlerden biri de Aydın idi.

1. II. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın

Aydın, Batı Anadolu Bölgesinde tarih ve uygarlığın izlerini taşıyan, kültürel zenginlikleri olan yerlerden biridir. Toprakları oldukça verimli olan ilde ekonomik yaşamın belirleyicisi tarımsal faaliyetlerdir. Türkiye'nin batısında yer alan Aydın ili, Menderes Ovasıyla Aydın Dağları arasında yerleşmiştir. İlk çağlardan beri coğrafi konumunun önemi ve ticaret yollarının üzerinde bulunması nedeniyle pek çok uygarlığa beşiklik etmiştir. Topraklarının verimliliği ve üretime dönük tarımsal faaliyetleri sayesinde ekonomik yönden zamanla kalkınmıştır. ³⁹ XIX. yy sonlarında yaşanan yıkıcı şiddetteki depremler ve 1919-1922 arasındaki Yunan işgalinin bölgede yarattığı tahribat şehrin sosyal kültürel ve ekonomik gelişimine büyük ölçüde darbe vurmuştur. Özellikle işgal yılları tüm Batı Anadolu'da olduğundan daha fazla Aydın kentinde

36 Ayhan Aktar, Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.159, Yahya Tezel, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986, s.369, Ali Rıza Gökbunar, II. Dünya Savaşında Devlet-İş Adamı- Politikacı Arasında Yaşanan Kapışmanın Hikayesi; Varlık Kapışması, Beta Yayınevi, İstanbul 2015, s.292.

37 Rıfat Bali, Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Sayı:165, Eylül 1997, İstanbul 1997, Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi Türkleştirme*, s.153. Osman Yalçın, *Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması*, s.336.

38 Verginin azınlıklara yönelik bir uygulama olmadığı konusunda sayısal ve istatistikî veriler için bkz; Sabit Dokuyan, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:15, Aralık 2014, Eskişehir 2014, s.48. Bu yasayla, enflasyonla mücadele etmek, savaş yıllarında çok para kazananlardan vergi almak ve devlet gelirlerini artırmak hedeflenmişti. Ancak gayrimüslimlerden alınan verginin Müslümanlardan alınan vergiden daha fazla olması, verginin, gayrimüslimlere yönelik olduğu şeklinde yorumlandı. Kerem Karabulut, "11 Teşrinisani (Kasım) 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı)*, Sayı; 27, Erzurum 2005, ss. 325-339.

39 Bilgin Çelik, *Cumhuriyet Döneminde Aydın'ın Sosyo-Ekonomik Ve Kültürel Yapısı (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1996, s.138.

hissedilmiş, şehir bir harabeye dönmüştür.⁴⁰ Aydın'ın bir harabeden yaşanabilir bir şehir haline gelmesinde, cumhuriyet hükümetleri ve yerel yönetimin izlediği doğru politikaların önemli rolü olmuştur.⁴¹ 1930'larda devletçilik politikası doğrultusunda yapılan millileştirme hareketleri çerçevesinde Aydın-İzmir demiryolunun işletmesi devlet adına satın alınmıştır.⁴² Demiryolu ulaşımının yanında karayoluyla il merkezinin kazalarla ulaşım ve iletişim sorunu doğal afetler nedeniyle sekteye uğrasa da vilayetin köprü, yol faaliyetleri 1939 yılına kadar ayrılan vilayet bütçesindeki tahsisatla sürmüştür.⁴³ II. Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından tüm Türkiye'yi saran endişe havası Aydın ilinde de çabuk etkisini göstermiştir. Seferberlik, MKK ve Varlık Vergisi uygulamaları, kıtlık, salgın hastalıklar savaş yılları boyunca toplumun gündeminden düşmezken temel ihtiyaç maddelerinde görülen darboğaz Aydın'da da derinden hissedilmiştir.

Yunan işgali sırasında yakılmış ve yıkılmış olan Aydın kent merkezinin nüfusu Cumhuriyetin ilk nüfus sayımından itibaren göreceli bir artış göstermiştir. 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Aydın'da 11.978 kişi yaşıyordu. 1927 yılından itibaren hızla artan şehir nüfusu 1935 sayımında 15.152, 1940'ta 17.792, 1945'te 18.504'e ulaşmıştır. 1935 yılı nüfus sayımına göre Aydın ilinde 164 nüfus Gayr-ı Müslim yaşamaktaydı. Genel nüfusun % 99.9'u Türk ve Müslümanlar oluşturuyordu. Aydın ilinin 1935 yılında nüfusun 20 yaş oranı %28.2, 30 yaş oranı %29.1, 40 yaş oranı %26.2, 50 yaş oranı %22.8, 60 yaş oranı %19,5, 70 yaş oranı %9.6'dır. Bu da gösteriyor ki, 50 yaş ve üzeri neredeyse Aydın'da yaşayanların yarısını oluşturmaktaydı. II. Dünya Savaşıyla birlikte nüfusun artış hızında tüm ülke genelinde olduğu gibi Aydın'da da bir azalma görülmektedir. Bunda savaş nedeniyle evlenme çağındaki gençlerin silahlı savaşta alınması, evlenme ve doğum oranlarındaki azalmalar ile birlikte savaşın doğurduğu olumsuz sosyal-ekonomik ve psikolojik faktörler etkili olmuştur.

40 Günver Güneş, *Atatürk ve Aydın*, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayını:1, Aydın 2006, s.1.

41 Osman Becerik, "Minnettar Ve Müteşekkirimiz" *Aydın*, 5 Mayıs 1939; Osman Becerik, "Yarıncı Aydın", *Aydın*, 14-15 Temmuz 1939.

42 Taner Timur, *Türk Devrimi Ve Sonrası*, Ankara, 1993, s.129-130.

43 *Aydın İli 1938 Vilayet Bütçesi*, Aydın, 1938.

Tablo:2 1940 yılı Aydın İli Nüfusu ⁴⁴

KAZANIN ADI	Erkek	Kadın	Yekun
Aydın şehri	9.783	7.833	17.616
Kaza nahiye ve köyleri	39.129	43.000	82.129
Yekûn	48.912	50.833	99.745
Nazilli kasabası	8.411	8.097	16.508
Kaza nahiye ve köyleri	24.859	27.400	52.259
Yekûn	33.270	35.497	68.767
Çine kasabası	1.674	1.831	3.505
Kaza nahiye ve köyleri	15.800	16.760	32.560
Yekûn	17.474	18.591	36.065
Söke kasabası	5.846	5.673	11.519
Kaza nahiye ve köyleri	10.259	10.255	20.514
Yekûn	16.105	15.928	32.033
Bozdoğan kasabası	1.619	2.077	3.696
Kaza nahiye ve köyleri	12.982	15.030	28.012
Yekûn	14.601	17.107	31.708
Karacasu kasabası	1.898	2.268	4.166
Kaza nahiye ve köyleri	4.567	5.060	9.627
Yekûn	6.465	7.328	13.793

1945 sayımında Türkiye genel nüfusu 18.860.222 olarak tespit edilirken,⁴⁵ Aydın'ın şehir nüfusu dönemin yerel gazetelerinde 1940'ta 17.732 iken 1945 yılında 18.488 olarak açıklanmıştır.⁴⁶

Tablo 3: 1945 Sayım Sonuçlarında Aydın İli⁴⁷

İl ve ilçeler	Şehirlerde	Bucak ve köylerde	Toplam
Aydın merkez	18.504	86.651	105.155
Bozdoğan	3.842	29.478	33.320
Çine	4.010	35.136	39.146
Karacasu	4.692	9.782	14.474
Nazilli	18.986	49.025	68.011
Söke	11.870	22.431	34.301
Toplam	61.904	232.503	294.407

44 Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 20 İlkteşrin 1940, *Umum Nüfus Sayımı*, İstanbul 1941, s.484-485. Aydın 1 Kasım 1940.

45 Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1942-1945 İstatistik Yıllığı, Ankara 1946, s.87.

46 *Yeni Asır*, 29 Ekim 1945.

47 Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1948 Yılı İstatistik Yıllığı, Ankara 1949, s.90.

Tablo 2' de 282.111 olarak belirtilen Aydın'ın 1940 yılındaki genel nüfusu 5 yıl sonra yaklaşık 12 bin kişilik artışla 294.407'ye ulaşmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında erkeklerin askere çağrılmasıyla doğurganlık oranının düşmesi; sıtma, tifo, tifüs, çiçek gibi salgın hastalıklar ve yetersiz beslenme nedeniyle çocuk ölümlerinin yüksek oranlara tırmanması; işsizlik ve geçim sıkıntısı nedeniyle yaşanan göçler nüfus artış hızının düşmesindeki en önemli etmenler olmuştur.⁴⁸

Salgın hastalıkların savaş yıllarında yaygınlaşması üzerinde hükümet aşılama, karantina gibi ciddi tedbirler alma yoluna gitmiştir. Aydın İlinde de vilayet ve Halkevi işbirliğiyle komşu illerde dahi görülüp tehlike oluşturan çiçek, tifüs, tifo gibi hastalıklara karşı halk uyarılmaya çalışılmıştır.⁴⁹ Savaş koşullarının getirdiği sıkıntılar yetmezmiş gibi 1941 yılının kış aylarında önce sel felaketi olmuş, Menderes Nehrinin taşmasıyla tarım arazileri sular altında kalmış; yollar, köprüler tahrip olmuştur. Geçimini bu ovadan sağlayan çiftçinin bir kez daha beli bükülmüştür. Aydın Valisi su baskını üzerine Dahiliye Vekaletine gönderdiği telgrafta yetkililer aracılığıyla yardım çağrısında bulunmuştur.⁵⁰ Bahar ayları geldiğinde savaş tehdidinin boyutları artarken, Aydın İlinde 24 Mayıs 1941 günü orta şiddetli deprem olmuştur. Nazilli, Çine ve Aydın'da bazı hasarların olduğu Dâhiliye Vekâletine bildirilmiş, yaşanan felaketle ilgili Kızılay, Sağlık Bakanlığı gibi yetkili makamların bilgilendirildiği belirtilmiştir.⁵¹

Savaş yıllarının getirdiği zorlu ekonomik koşullar yanında yaşanan doğal felaketler, Aydın Vilayetinin sosyal ve ekonomik yapısı, demografik özellikleri üzerinde doğrudan etkili olmuştur.

II. Savaş Ekonomisinin Aydın'daki İzleri

II. Dünya Savaşı'nın silahlı mücadelesinden uzak kalmayı başarabilen Türkiye'de en büyük sorunlar ekonomi alanında görülmüştür. Savaşın başlamasıyla hemen piyasaya hâkim olan telaş ve panik havası, karaborsacılık, stokçuluk faaliyetlerini tırmandırmış, halkın alım gücü düşerken temel ihtiyaç maddeleri bile alınamayacak hale gelmiştir. Türkiye genelinde yaşanan olumsuzluklar savaşın başlamasından kısa süre sonra Aydın İlinde de etkisini göstermiştir.⁵²

Savaş yılları boyunca büyük kentlerin, kasaba ve köylerin iaşesini sağlamak oldukça zor olmuştur. Halkın temel ihtiyaçlarını zorluk çekmeden temin edebilmesi amacıyla başta ekmek olmak üzere, şeker, çay, kahve, petrol ve kömür karneye bağlanmıştır. Karne uygulamasının başlamasından önce hükümet, un sarfiyatını ve ekmeğin ne kadar tüketildiğini anlayabilmek için

48 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye*, İstanbul, 2007, s.432-435.

49 Osman Becerik, "Yurttaşlık Vazifesi", *Aydın*, 1 Aralık 1942.

50 11.2.1941 tarihli 675 sayılı Dâhiliye Vekâletinin cevabı, *BCA*, Yer No: 030.10.118.834.2.

51 27.05.1941 tarihli 2924 sayılı Dâhiliye Vekâleti yazısı, *BCA*, Yer No: 030.10.119.847.4

52 "Bu ihtikâr değil mi?", *Aydın*, 5 Teşrin-i Evvel (Ekim) 1939.

evlere cetveller dağıtarak, tüketim miktarlarını belirlemeye çalışmıştır. Savaş döneminde Aydın halkının en büyük derdi ekmek tedariki olmuştur. Devletin seferberlik dolayısıyla silâh altına alınan nüfusun beslenme sorununu çözmek için tarım ürünleri üzerinde denetimini artırarak üretimin bir kısmına el koyması, piyasadaki buğday stoklarının yetersiz kalmasına neden olmuş, bu da ekmeçlik un sıkıntısının baş göstermesinde etkili olmuştur.⁵³ Fiyat yükselmesine yönelik alınan tüm tedbirlere rağmen ekmeçteki pahalılaşımanın önüne geçilememiştir. 1942 yılında İzmir’de ekmeç 16 kuruş 10 paraya satıldığı ve diğere komşu vilayetlerde ekmeç fiyatı aynı olduğu halde Aydın’da ekmeç 20 kuruş olmuştur. Diğere taraftan Aydın’a bağılı Nazilli ve diğere kazalarda ekmeçin fiyatı 17 kuruştur.⁵⁴ Fiyatlar arasındaki tutarsızlık şehirlerin buğday stoklarına göre değışmekle beraber devletin bu konuda tam bir standart uygulama yapamadığı anlaşılmaktadır.

Belediye’nin ekmeç fiyatlarını düşürmeye yönelik girişimlerine karşı Devlet, Toprak Mahsulleri Ofisi yoluyla yaptığı satışı durdurmuş buna rağmen Aydın’da savaşın sonuna kadar ekmeç sorunu gündemden düşmemiştir.⁵⁵ Bunun yanında şehirde hayat pahalılığı her geçen yıl bir önceki yıla göre 2-3 misli olmuş, varken yok gösteren stokçular yüzünden kahve, içki, şeker bulmak imkânsız hale gelmiştir.⁵⁶ Ülke genelinde görülen kâğıt buhranı da Aydın’da vilayetin en önemli gazetesi olan Aydın Gazetesinin sayfa sayısını 4’ten 2’ye düşürmesiyle etkisini göstermiştir.⁵⁷ Gazete, savaşın ağır koşullarına rağmen okuyucularının, partinin desteğı ile yayın hayatına devam etmiştir.⁵⁸

Gıda maddelerinde olduğu kadar kömür ve gazyacı yokluğu da halkın günlük yaşamını felce uğratmıştır. Savaşın ilk yıllarında başlayan gazyacı

53 Ekmeçler kullanılan unun kalitesine göre çeşitlendirilmiş ve Aydınlı fırıncılar buna göre, İzmir’de 11.75, İstanbul’da 12 kuruşa ekmeç satılırken ve oralarda ekmeçe zam yapılmazken 1941 yılında birinci nevi ekmeğı 15 kuruşa, ikinci nevi ekmeğı de 13 kuruşa çıkarmaları halkın tepkisine neden olmuştur. Osman Becerik, “Ekmeç İşi”, *Aydın*, 1 Kasım 1940. Bilgin Çelik, *Cumhuriyet Döneminde Aydın’ın Sosyo-ekonomik Ve Kültürel Yapısı(1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996, İzmir, s.54.

54 *Anadolu*, 24 Ağustos 1942.

55 *Aydın*, 8 Ekim 1942; “İaşe tedbirlerinde Belediye Reisliğinden”, *Aydın*, 12 Ağustos 1944:“Olağanüstü hal durumunda şehirdeki un stoklarının vaktinde tamamlanamaması ihtimaline karşı halkın tedbirli olması lüzumlu görülmüştür. Bunun için her ailenin kendilerine yetecek kadar unu evlerinde muhafaza ederek tedbir almalarının yerinde bir tedbir olacağı tebliğı edilmiştir.”

56 “Aydın’da Hayat Pahalılığına Bir Bakış”, *Anadolu*, 11 Eylül 1942; Osman Becerik, “Sindirmek ve Vurmak Lazım” *Aydın*, 18 Eylül 1942: “Sınırlarımıza kadar dayanan bugünkü cihan harbinde, şeker sıkıntısı çekmedik ve çekmeyeceğiz de... Bugün türeyen istifçi ve vurguncular bundan da faydalanmaya kalktılar. Yoktan bir şeker sıkıntısı, şeker darlığı, şeker buhranı yaratıldılar. Yurdumuzun emniyetini sağlayan kahraman ordumuzun kuvvetlenmesine sarf olunuyor. Milli müdafaaya veriliyor. Öyle olduğu halde bugün şeker fiyatları içinde bulunduğumuz harbin başlangıcındakine nazaran 3 kat artmıştır. Sözüün kısası istifçi ve vurguncuları sindirmek ve vurmak zamanı gelmiş ve geçmiştir.”

57 Bilgin Çelik, *a.g.tez.* s.52.

58 *Aydın*, 27 Temmuz 1943.

buhranını önlemek için belediye satışlara denetim getirmiş ve karne uygulaması yapmıştır.⁵⁹ Yapılan kontrollerde şehre yeterince gazyağının gelmiş olduğunun tespit edilmesine rağmen, belediye ve bayi satış yerlerinde halkın gazyağı bulması kimi zaman mümkün olmamıştır.⁶⁰ Aydın’da hiç gazyağı bulunamadığında halk tuz karıştırarak benzin veya zeytinyağı yakmıştır. Kömür bulma sorununda da belediye kömür saklayanları tespit ederek el koyduğu kömürleri halka ucuz dağıtarak kömür buhranını aşmaya çalışmıştır. Ya da çevredeki yerleşimlerden temin etme yoluna gidilmiştir.⁶¹ Kış aylarında kömür bulma sıkıntısı yaşayan Aydın Şehri 1941 yılı kış ortasında yine stokçuların kurbanı olmuş, mevcut kömür stoklarını dengeli dağılmasını sağlamak isteyen belediyeye rağmen evlerinde ihtiyacının fazlası kömür bulunduranlar da tespit edilmiştir.⁶²

Aydın Vilayet Bütçesi de savaş yılları içinde her geçen yıl artırılarak, il genelindeki masraflar ve ihtiyaçlar için kullanılmıştır. Savaşın başlarında yaklaşık 1 milyon liraya yaklaşan vilayet bütçesi; yol, sıhhat, veteriner, ziraat, maarif faaliyetleri için nafia masraflarına, hastane ve pavyon inşaatına, ziraat ve baytar işlerine ve ilk mektep yapılarına sarf edilmek üzere ayrılmıştır.⁶³

1941 yılı vilâyet bütçesinin bir milyon lirayı geçerek, 1940 yılından 139.254 lira fazla olmasına karar verilmiştir. Savaş yılları sonlarına doğru belirlenen bazı konularda yapılan tasarrufla birlikte vilayet bütçesi 1 milyondan 2 milyona doğru artış göstermiştir.⁶⁴

II. Dünya Savaşı öncesinde Aydın nüfusunun işkolları açısından durumuna bakacak olursak şu tablo karşımıza çıkmaktadır. Sanayi ile uğraşanların sayısı çok azdır. İl nüfusunun büyük bir çoğunluğu tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlamaktadır.⁶⁵ Bağcılıkla uğraşanlar 1.101 kişi, Hayvancılıkla uğraşanlar 4841 kişidir. Cumhuriyetin Onuncu yılına ait bir kayıta 1933 yılında Aydın Ticaret Odası sicilinde yazılı fevkalâde sınıflar Ziraat Bankası, Akseki Ticaret Bankası, Osmanlı Bankası, Milli Aydın Bankası ve Mc Andrews ve Forbes Kumpanyasıdır. 19 birinci sınıf, 29 ikinci sınıf, 98 üçüncü sınıf, 99 dördüncü sınıf, 249 beşinci sınıf tüccar ve 100 esnaf kayıtlı idi. Toplam 291 üyesi olan Ticaret Odası’nın 170 üyesi Aydın kent merkezinde faaliyet gösteriyordu.⁶⁶1938 yılında Aydın Ticaret Odasına bağlı tüccar ve esnaf sayısı 753’e ulaşmıştır.⁶⁷

59 *Aydın*, 29 Kanun-ı Sani (Ocak) 1941.

60 “Buhranı önlemek için”, *Aydın*, 29 Teşrin-i Sani (Kasım) 1941.

61 Osman Becerik, “Kömür buhranıyla mücadele”, *Anadolu*, 16 Kanun-ı Sani (Ocak) 1941.

62 “Zavallı Aydın”, *Aydın*, 16 Şubat 1941.

63 “Aydın’ın geliri her yıl artıyor”, *Anadolu*, 14 Şubat 1939; *Anadolu*, 27 Şubat 1941.

64 “Vilayetin İzahnamesi”, *Aydın*, 19-20 Şubat 1944; *Anadolu*, 26 Mart 1945.

65 *Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir 1937, s.688-689.

66 “Aydın Vilayeti’nin İktisadi Vaziyeti”, *Aydın Ticaret Odası’nın Raporu*, İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası, Cumhuriyetin 10. Yılı Fevkalade Nüshası, İzmir 1933, s.300.

67 Savaş öncesi 215’i esnaf olmak üzere geri kalanı tüccar toplam 753 kişi ticaret odasına kayıtlı idi. *Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın*, CHP Basımevi, Aydın 1938, s.100

III. Varlık Vergisi Aydın Uygulaması

Aydın'da Varlık Vergisi ile ilk haberler kentte adeta CHP'nin yayın organı olarak hareket eden Aydın gazetesinde görüldü. Aydın Defterdarlığından başlığıyla yayınlanan ilanlarda varlık vergisi mükelleflerine ait bilgi veriliyordu.⁶⁸

"Aydın Defterdarlığından

4305 Sayılı kanun mucibince irat sahipleri ile ticaret ve ziraatla iştigal edenler namına komisyonca tarh olunan varlık vergilerine ait cetveller dün merkezde hükümet de maliye dairesi ile Ramazan Paşa Camii duvarına asılmış ve ayrıca nahiye ve köylerde oturan mükelleflere ait cetvellerin ikinci nüshaları nahiye ve köylerin umumi mahallerine talik olunmak üzere jandarma kumandanlığı ile nahiye müdürlerine gönderilmiştir.

Keyfiyet alakadarlarca bilinmek üzere ilan olunur".

Varlık Vergisi'nin hükümet tarafından duyurulmasının ardından Aydın Gazetesinde dönemin ünlü yazarlarından Kemal Özkaynak Varlık Vergisinin ne anlama geldiği konusunda geniş bir yazı kaleme almıştır. Harp ekonomisi tedbirleri içinde hükümetin aldığı ilk büyük tedbir olarak tanımladığı Varlık Vergisinin iyi neticeler getireceğini ifade ederek başladığı yazısına şöyle devam etmiştir. "...Hükümetin bu önemli tedbirini bazı kimseler gelir temini yolunda alınmış bir tedbir olarak mütalaa etmek istemişlerdir. Böyle düşünenlere en güzel cevabı meclis kürsüsünden bizzat başvekilimiz vermiş bulunuyor. Memleket piyasasında dönen paranın bugünkü miktarı bellidir. Türk İnkılabının gelişmesi memleketimizin sanayileşmesi neticesi olarak iş hacmi de son yıllarda bilhassa evvelki yıllara nazaran çok farklı vüs'at kazanmış bu halde para miktarının münasip ve makul bir had dahilinde çoğalmasını icap ettirmişti. Fakat bugün şartlar değişmiş son cihan harbi iç piyasa durumlarına şiddetle nüfuz etmiş para makul haddi aştığından yurdumuzda ihtiyaç maddelerinin yükselmesine başlıca sebep teşkil etmiştir. Devletçi memleketimizde daima kuvvet ve iktidar kazanan maliyemiz bu mevzuu tam zamanında ele almıştır. Bir defaya mahsus olmak üzere toplanacak olan bu vergi hissedilir. Bir para azalmasını intaç edince netice piyasayı memnun edecek görülecek salah vatandaşın yüzünü güldürecekti. Bu vergiyi tarh edecek komisyonlarımız, ciddi bir vazife önünde bulduklarını bileceklerdir. Onlar bir cemiyet davası uğrunda bir yurdun müdafaası endişesiyle çıkmış olan bu kanunun millet meclisindeki ruhundan ve havasından hiçbir şey kaybetmeden tatbik etmeyi bir memleket borcu bileceklerdir. Cemiyetimiz 4 yıldan beri süren dünya harbi içinde eli ayağı temiz, alnı açık, muamelesi dürüst gayr-ı meşru kazancı bir ihanet sayan ticaret erbabına da rastlamıştır. Bunların ötekiler kadar kazanmadığını kabul etmek ve göz önünde bulundurmamak gerekir. Buna mukabil insaf ve merhamet tanımayan mevzuatı hiçe sayıp zalim bir ruhla hareket eden vurguncu zümresini birincilerle beraber tutmak ve birlikte mütalaa etmek içtimai adaleti ihmal etmek demek olur. Halka bir nefes, tüccara

68 Aydın 12 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942.

meşru yoldan namusun değerini ve hükümet gözüyle bu meziyetlerin nasıl mütalaa edildiğini anlamak için elimizde güzel bir fırsat vardır".⁶⁹

Aydın İlindeki Varlık Vergisi mükelleflerinin verecekleri vergi rakamlarını belirlemek üzere Varlık Vergisi Komisyonu Aydın Valisi başkanlığında toplandı.⁷⁰ Aydın'da Varlık Vergisinin tatbiki için oluşturulan komisyona Aydın Belediyesi tarafından Belediye Meclis Azası Mustafa Adalı ile Raif Aydoğdu seçilmişlerdir.⁷¹ Aydın Varlık Vergisi komisyonun da maliye'yi defterdar veya mal müdürü temsil edecekti. Ticaret Odası, Ziraat Odası ve Belediye'den seçilecek ikişer üye de komisyonun çalışmalarına katılacaktı.⁷² Aydın ili Varlık Vergisi Komisyonu tarafından vilayet genelinde 950 mükellefe toplam 1.381.619 lira vergi tahakkuk ettirildi.⁷³ Aydın'da, devletin aldığı karara uygun olarak, Varlık Vergisi'nin tespiti ve tahsili için geniş zaman bırakılmadı.

Varlık vergisi çıktıktan sonra Aydın'da listeler 11 Kanun-ı Evvel (Aralık) 1942 Cuma günü Aydın Hükümet Konağı, Maliye Dairesi ve Ramazan Paşa Camii duvarlarına olmak üzere üç ayrı yere asılmıştır.

Asılan listelere göre merkez Aydın'da mükellef sayısı 299'dur. Tahsil edilmesi beklenen miktar ise 632,362 TL idi. Bozdoğan'da 123 mükellefe 70.000 Lira, Karacasu'da 35 mükellefe 84.400 lira, Nazilli'de 180 mükellefe 271.205 Lira, Söke'de 172 mükellefe 205.752 Lira, Çine'de de 141 mükellefe 108. 900 lira bedel çıkarılmıştır.⁷⁴

69 Kemal Özkaynak, "Varlık Vergisi", *Aydın* 18 Teşrin-i Sani (Kasım) 1942.

70 *Maliye Mecmuası*, Cilt:7, Sayı:26, Ankara 1942, s.662.

71 "Varlık Vergisi Komisyonu", *Aydın* 18 Teşrin-i Sani (Kasım)1942.

72 *T.C Resmi Gazete* 12 Teşrin-i Sani (Kasım)1942.

73 Aydın İstanbul, İzmir, Adana, Ankara, Bursa, Mersin, Antakya, Konya'dan sonra 1 milyon liranın üzerinde vergi ödeyecek 9. İl olmuştur. *T.C 1942 Senesi Hazine Hesabı Umumiyesi*, byy, 1944, s.657, *Yeni Piyasa*, 12 Kanun-ı Evvel Aralık) 1942.

74 *Ulus* 12 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942

Buna göre Aydın Merkez Kazasında Defterdarlık tarafından belirlenen Aydın'da ilk varlık vergisi mükellefleri ve ödeyecekleri miktarlar şöyledir.⁷⁵

Tablo 4:

AYDIN'DA 5 BİN LİRA ÜSTÜ VARLIK VERGİSİ MÜKELLEFLERİ	
MÜKELLEFLER	LİRA
Mevlüt Uslu	40.000
Hilmi Yıldırım	25.000
Ali Eğinli	25.000
İzzet Aydınli (İncirliova)	25.000
Hayrettin Bosnalı ve Kardeşleri	25.000
Eyüp Şahin	25.000
Ekrem Çiftçi ve Kardeşleri	15.000
Ahmet Çayırli (Umurlu)	12.500
Fırat Nuri Çörüş ve Şerikleri	12.500
Muharrem Salcı	12.500
Rahmi Filibeli ve Kardeşleri	10.000
Salih İğneci ve Oğulları	10.000
Ekrem Çiftçi	10.000
Ahmet Çayırli ve Şerikleri	10.000
Bekir Helvacı (Germencik)	7.000
Ahmet Dumancı	6.000
Fevzi Germen	5.000
Avukat Reşat	5.000
Salih Albayrak	5.000
Hasan Pehlivan	5.000
İsmail Hakkı Başlı	5.000

Listeler incelendiğinde en yüksek vergi matrahının 40 bin lira olduğu görülecektir. Aydın'ın ekonomik yapısı incelendiğinde bu sürpriz bir sonuç değildir. Vergi verenlerin isimleri göz önüne alındığında da farklı bir sonuç gözlenmez. Vergi listelerini Tüccar sınıfı, sanayici, esnaf ve büyük çiftlik sahipleri oluşturmuştur. Aydın İlinde zeytin ve zeytinyağı üretimi ve ticareti yapan aynı zamanda varlık vergisi mükellefi de olan Filibeli Rahmi Bey'in, Salih Albayrak'ın, Ekrem Çiftçi'nin, Eyüp Şahin'in zeytinyağı fabrikaları 1944 yılında kapanmıştır. Fabrikaların kapanma nedeni yüksek vergilerinin yanında zeytinyağı işinin kar getirmeyecek bir hale gelmesidir.⁷⁶ Varlık Vergisinin söz konusu mükellefleri mali açıdan zor durumda bırakıp bırakmadığına dair bir bilgiye ise ulaşamadık. Aydın halkından Toprak Mahsulleri Vergisi ve Milli Korunma Kanunu hakkında⁷⁷ oldukça fazla şikâyet dinleyen CHP Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin Parti Merkezine ve ilgili bakanlıklara gönderdiği raporunda

75 "Varlık Vergisi Listesi" *Aydın* 12 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942. (Not) Liste 5.000 Lira ve üzerinde vergi verecekler baz alınarak düzenlenmiştir.

76 *BCA CHP Kocaeli Mebusu CHP Aydın Bölgesi Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin 1943 yılı Raporu* (490.01/622.43.1), s. 14.

77 *BCA CHP* (490.01/622.43.1), s. 3.

Varlık Vergisine dair kaydedilen yorumunda şu ifadeler dikkat çekicidir. “...Esasen vilayet halkı, hükümetin aldığı bütün kararları seve seve yapmaktadır. Hükümetin diğer kararları ile beraber Varlık Vergisi de umumiyet ve esas itibari ile memnuniyetle karşılanmış ve tarih içinde bazı ufak tefek nispetsizlikler yüzünden şikâyetler işitilmişse de bunlarında ciddiyeti meşkûttür. Hatta bu gibi bir verginin hükümet tarafından bulunuşu başlı başına hükümetin muvaffakiyeti olduğuna buradaki halk kanidir. Yalnız birkaç kişi emsaline nispetle kendilerine daha fazla veya daha az vergi tarh edildiği konuşmalar esasında söylemekte iseler de bunlar dahi kendilerine tarh edilen vergiyi vaktinde tediye etmekte gecikmemişlerdir. Varlık Vergisi hakkında vilayette memnuniyet ve sevinç vardır. Şikâyet yoktur”⁷⁸. Parti Müfettişinin raporu da göstermiştir ki yerel basınında sık sık dillendirdiği gibi vergi meblağları mükellefleri birkaç istisna dışında fazlaca rahatsız etmemiştir.⁷⁹

Vergi miktarlarının belirlenmesinin ardından hazırlanan vergi listeleri halka açıklanmıştır. Fakat kısa süre sonra Aydın’da vergi matrahlarının azlığı nedeniyle görülmeyen şikâyet farklı şehirlerde hissedilir oranda artmıştır. İstanbul, Bursa, Adana ve Hatay illeri en çok şikâyet gelen yerler olmuştur.⁸⁰ Mükellefler itiraz için vilayete, Maliye Bakanlığı’na, Başbakanlığa, Cumhurbaşkanlığına ve meclise dilekçeler yazmışlardır. Verginin çokluğu, hatalı vergi tayini, mükerrer vergi itirazı gibi konular öncelikli dilekçe yazma nedenleri arasında yer almıştır. Bu anlamda hükümetin almış olduğu olağanüstü ekonomik tedbirin Aydın’da dengeli dağılımın sağlanması sonucu İstanbul ve İzmir’de ki gibi kargaşa yaratmamış keza vergi sahipleri tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Listelerin asılmasının hemen ardından mükellefler ödeme yapmaya başlamışlardır. Bu hukuki ödeme süresi içinde illerde yapılan tahsilâtlar basında da sürekli yer almıştır. Ulusal ve yerel basın Varlık Vergisi ödemelerini sıklıkla aktardığını görüyoruz.⁸¹ Varlık Vergisinin yürürlüğe girmesi ve özellikle 1942 yılı Kanun-ı Evvel (Aralık) ayında ulusal ve yerel basında yer alan haberlerin genel içeriği birbiriyle oldukça benzerlik taşımaktadır. Köşe yazarları ise vergiye farklı açılardan yaklaşmışlardır. Vergi listelerinin asılmasından sonra gazetelerde çıkan yazılar vergiyi destekler niteliktedir. Vergiden beklenen neticeler fiyatların düşeceği, piyasaların düzene gireceği, sosyal adaleti sağlayacağı yönünde idi.⁸²

78 BCA CHP (490.01/622.42.1), s. 2.

79 CHP Aydın Bölgesi müfettişi Kocaeli Mebusu Dr. Fazıl Şerafettin Bürge Teftiş Raporu, BCA CHP (490.01/622.43.1), s. 1

80 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara 2001, s.602. Buna karşılık Denizli’de söz konusu şikâyetlere dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz; Ercan Haytoğlu, “Varlık Vergisi Denizli Uygulaması”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IV, Sayı:11, İzmir 2005, s.184. Adana’da ise özellikle gayr-ı Müslimler ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Mehmet Çelik, “Adana’da Varlık Vergisi Uygulamaları 1942-1944”, *Kebikeç*, Sayı:12, Ankara 2006, s.208.

81 *Yeni Piyasa* 26 Kanun-ı Sani(Ocak) 1943.

82 Ulusal basında olduğu gibi taşra basında da vergi genel hatlarıyla konma amacı, yöntemi, vergiyi ödemeyenlere uygulanacak cezai müeyyideler aktarılmıştır. Verginin konulmasının haklılığı ispat edilmeye çalışılmıştır. Ümmügülüm Polat, *Varlık Vergisi ve Basının Yaklaşımı*,

Listelerin açıklanmasından sonra ilk tepkilerde yerel basında görülmeye başlanmıştır. Bu konuda kaleme alınan bir yazıda şu ifadeler kullanılmıştır. "... Günlerdir varlıkları heyecan ve telaşla düşüren, meraklıları üzüntüde bırakan, her yerde herkes arasında biricik konuşma mevzuu olan Varlık Vergisi esrar perdesi dün yırtıldı. Listelerin yapılandırıldığı kartonu Ramazan Paşa Camii duvarına asan memurlar, bu işlerini zor başardılar. Varlık ölçüsünün mihengini ellerinde tutanların ağızlarını bağlayan, verdikleri şeref sözlerini bozdurmak için, bin bir çare ve aracı arayanlar onlardan öğrenemediklerini kendileri gördüler anladılar. Hayallerde yaratılan tahminler, muziplik olsun diye ortaya atılan rakamlar ve bunların yarattığı dedikodular bitti, şimdi hakikatle karşı karşıya bulunuyorlar. Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmeden önce, Sümerbank fabrikasını satın alacak kadar zengin olduğunu söyleyen, günde şu kadar para kazandığıyla övünen, dünyayı ben yarattım diyenlerden, kanun mer'iyete girince, borçlarından bahsetmeye, geçim zorluğundan ağlamaya, banka kredileri kestiğinden iş yapamadıklarından sızlananlara rastlamıştık. Dün bu gibilerin on beş gündür düşen başlarının kalkmaya başladığını ve sevinçle gülmeye başladığını gördük"⁸³

Aydın gazetesindeki köşe yazılarına da yansıdığı gibi yüksek gelir gurupları tüm Türkiye'de olduğu gibi varlık vergisinin çıkmasından önce tedirgin olmuşlar, listeler açıklandıktan sonra ise durumun korktukları gibi olmadığını, sanıldığı şekilde mal ve mülklerine ve paralarına el koymayacağını anladıklarında rahatlamışlardır.⁸⁴ Aydın'da Varlık Vergisi listelerini değerlendiren bir başka yazıda Utkun Boyacıoğlu şu gözlemden bulunmuştu: "Vergi verecekler listeleri büyük bir dikkat ve ilgi ile gözden geçiriyorlardı. Bunları iki bölüme ayırarak içlerindeki duyguları yüzlerinden okuyabiliyoruz:

1-Bir bölümü (Kısmı) memnundular, çünkü kesilen vergi umdukları kadar çok değildi.

2- Öteki bölümü kızgındılar. Çünkü mali güçleri yerinde olduğu halde kesilen vergi azdı.(Verginin daha çok kesilmesini isteyenler)

3- Bunların arasında memnunluk ve kızgınlıklarını göstermemek üzere iç duyularını dışarıya vurmamak için kurnazlık gösterebilenler

Fakat şu var ki her iki bölük vergi vericiler; devlete karşı borçlarını ödemekte sıkıntı, dırıltı duymuyorlar, göstermiyorlar. Tam tersine kendilerine kesilen vergiye göre, varlıkları yerinde olan ve kendilerinden daha elverişli bulunanlardan ötürü söz söylüyorlar ve devlet kasasına girecek verginin daha çok olmasını diliyorlardı.⁸⁵

Bu yazıdan da anlaşılacağı gibi Aydın'da Varlık Vergisi büyük tartışmalar yaratmamış, halkın büyük bir kesiminin ittifakıyla devlete gelir sağlayacak bir kaynak olarak görülüp destek verilmiştir. Bu dönemin yerel

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2005, s.99-100.

83 Aydın, 26 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942.

84 Öyle ki Aydın'da bir tüccar maliye'ye müracaat ederek kendisine takdir edilen vergi miktarını az bulduğunu ekonomik gücünün belirlenen vergi miktarından daha fazla olduğunu belirtmiştir. Tan 17 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942.

85 Utkun Boyacıoğlu, "Varlık Vergisi Dolayısıyla", Aydın 28 Kanun-ı Evvel (Aralık)1942.

basını tarafından da sık sık dile getirilmiştir. Varlık Vergisinin ödenmesi konusunda yaşanan bu bütünleşme “*milletin devletleştiği, devletinde milletleşerek ikisinin büyük bir varlık olduğu*” değerlendirmesini ortaya çıkarmıştır. Bunda kuşkusuz vergi rakamlarının düşük olmasının da büyük etkisi vardı.⁸⁶ Üstelik gelişmiş ticari yaşamın olgunlaşmadığı Aydın’da zengin eşraf ve tüccara da sık rastlamak mümkün değildi. Verginin ilk yapılan ödemeleri çoğunlukla miktarda az olan ödemelerdir. Varlık Vergisi listeleri Aydın’da ilan edildikten sonraki üç gün içerisinde toplam 130 bin lira yatırılmıştı. Aydın’a ait olan verginin tamamının ödeneceğine dair vilayet ve yerel basında olumlu görüşler vardı.⁸⁷ 1942 yılı sonlarında Aydın merkezinde toplam varlık vergisi miktarı 530 bin liraya ulaşmıştı. Düzenlenen 630 bin liradan bir miktarı mükerrer olduğu anlaşıldığından bunlar çıkarınca 15. gün sonunda %90 dolayında teslimat ortaya çıkmıştır. Kalan cüz-i kısım ise ikinci 15 gün içinde yatırılacağı ve tahsil edilemeyen kısmın çok az olacağı ifade ediliyordu. Aydın’da 4 bin liradan 40 bin liraya kadar olan kısım tamamen ödenmişti.⁸⁸ 1943 yılı başlarında vilayetin varlık vergisi tahsilâtı merkez kazada 581.023, Söke’de 182.593, Nazilli’de 189.005, Çine’de 98.200, Bozdoğan’da 78.250, Karacasu’da 84.400 bütün vilayette 1.213.471 liraydı. Vergi ödemelerinin normal süresi 4 Kanun-ı Sani 943 tarihi idi. 4 Kanun-ı Sani 1943 tarihine kadar gerçekleştirdiği tahsilât oranları ise Aydın’da %91, Söke’de %89, Nazilli’de %70, Çine’de %90, Bozdoğan %98, Karacasu’da ise %100 ‘idi. Aydın’da fazlaca izdiham yaşanmadan belirlenen vergi matrahları mükellefler tarafından birkaç istisna dışında maliye veznesine yatırılmıştır. Bunda ödenecek para miktarının makul ölçüler içerisinde olması gibi, Aydın’da bu tarihlerde hiç gayr-ı Müslim tüccar bulunmamasının da etkili olduğu söylenebilir. Vilayetin defterdarlık aracılığıyla Tüm vilayette varlık vergisi ödeme oranı %92 gibi yüksek meblağ yakalanmıştı. Nazilli’de tahakkuk ettirilen vergilerin kalan kısmının mükelleflerden dışarıda olması ve merkez Aydın, Söke kazalarında bir kısım vergilerin mükerrer olduğundan indirim gidileceği Aydın Defterdarlığı aracılığı ile basına duyurulmuştur.⁸⁹

Hükümet vergiyi ödeme niyeti olan ama nakit bulamayanların sıkıntısını hafifletmek için borcunun %20’sini ödeyenlere milli bankaların kredi açması olanağını getirmiştir. Mükellefler emlak, emtia, senet ve tahvilat karşılığında kredilerine kavuşabiliyorlardı.⁹⁰ O arada Milli Aydın Bankası da Aydın’da Varlık Vergisinin ödenmesine yardımcı olmak üzere müşterilerine kredi açmış ve devlet hazinesine 155.200 Liralık bir katkıda bulunmuştur.⁹¹

86 Örneğin İstanbul’la kıyaslandığında Aydın’daki rakamlar çok komik kalmaktaydı. İstanbul’da 61.787 mükelleften istenen vergi miktarı 317.2 milyon liraydı. Bu da Türkiye genelinde tahsil edilen 314.9 milyon liranın %75’i demekti.

87 *Anadolu* 23 Kanun-u Evvel(Aralık) 1942.

88 “Aydın’da Varlık Vergisi Tediye İyi Gidiyor”, *Anadolu* 30 Kanun-u Evvel(Aralık) 1942, s.3.

89 *Aydın* 5 Kanun-i Sani(Ocak) 1943.

90 İlhan Tekeli -Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.47.

91 Zeki Arıkan- Sabri Yetkin, “Milli Aydın Bankasında Yeni Gelişmeler ve Tarih İlişkileri”, *Tarih Tarihi*, İzmir 1993, s.349.

İlk listedeki mükelleflerin tamamı kısa süre içerisinde borçlarını ödemişlerdir. Yusuf Ziya Ortaç Akbaba dergisinde ki yazısında “Aydın’da bütün vergi borçlarını nasırlı elleriyle ödeyenleri” vatanın gerçek evlatları olarak tanımlamıştır.⁹² Aydın Varlık Vergisinin tahsil edilmesinde en sorunsuz şehirlerden biri olmuştur.

Tablo 5:⁹³

Ocak 1942 Yılı Sonuna Kadar Aydın’da Varlık Vergisini Ödeyenlerin Listesi	
MÜKELLEFLER	LİRA
İzzet Ayaydın ve Oğulları	25.000 Lira
Ahmet Sarı	12.500 Lira
Muharrem Salcı	12.500 Lira
Ekrem Çiftçi	10.000 Lira
Manifaturacı Hasan Pehlivanoglu	5.000 Lira
Rahmi Filibeli	4.000 Lira
Şerif Pehlivan	4.000 Lira
Bakırcı Ali Usta	3.000 Lira
Adnan Menderes	3.000 Lira
Boyacı Ali ve Oğlu Mustafa	2.500 Lira
Tevfik Karısı Bayan Murat	2.000 Lira
Ali Vehbi Küçükboyacı	2.000 Lira
Milli Aydın Bankası	1.700 Lira
Halim Aysin	1.500 Lira
Keresteci Ömer Lütfi	1.500 Lira
Karanfilaki Mustafa	1.500 Lira
Ortaklardan İbrahim Karaca	1.500 Lira
Danışmentli Şerif Ali	1.500 Lira
Raif Günaydın	1.000 Lira
Köşklü Nuri	1.000 Lira
Köşklü Tekeli İsmail Efe	1.000 Lira
Kozalaklı Mustafa Çavuş	1.000 Lira
Orhan Çiftçi	1.000 Lira
Ovaeymir Köyünden Çolak Kadın	1.000 Lira
Osman Gedik Şakiroğlu	750 Lira
Nuri Salcı	750 Lira
Fazıl Köprülü	750 Lira
Nail Ergün	500 Lira
Köşklü Fuat	500 Lira
Aydın Palas İsmail Hakkı	500 Lira
Hilmi ve Talat Çerçi	500 Lira
Mustafa Akçay	500 Lira
Etem Menderes	500 Lira
Raif Feyzi Aydoğdu	500 Lira
Molla Haliloğlu Mehmet Yalçın	500 Lira
Kemer Mahallesinden Kahveci Vehbi	500 Lira
Dr. Halil	500 Lira
Adaloğlu Mustafa	500 Lira
Sabuncu Burdurlu Ali Usta	500 Lira

92 Yusuf Ziya Ortaç, “Aşkale Yolcuları”, Akbaba 4 Şubat 1943.

93 “Varlık Vergisi Ödeyenlerin Listesi”, Aydın 17 Kanun-ı Evvel(Aralık) 1942.

Tablo incelendiğinde vergi dilimi içinde İzzet Ayaydın, Ahmet Sarı, Muharrem Salcı, Ekrem Çiftçi, Rahmi Filibeli, Hilmi Yazıcıoğlu'nun şehirde en yüksek vergi veren mükellefler olarak dikkati çekmektedir. Bunlardan Salcıoğulları, Pehlivanoğulları, Günaydın, Aydoğdu, Çiftçi, Şakiroğlu, Filibeli, Ayaydın, Germen, İğneci, Bosnalı Aydın'ın köklü ailelerinin temsilcileri de göze çarpıyordu.⁹⁴ Aydın'da Belediye başkanlığı yapmış Raif Aydoğdu, yine belediye başkanlığı yanında daha sonra milletvekili ve bakanlık yapacak olan Etem Menderes, 1946 yılında Belediye Başkanlığı yapacak olan Orhan Çiftçi, Milli Aydın Bankası ve İncir Müstahsilleri Kooperatifi'nin kurucularından Ahmet Sarı ile Milli Mücadele önderlerinden Tekeli İsmail Efe'de varlık vergisi mükellefleri arasında yer almışlardır. Liste de iki kadın'ın yer alması da bir başka dikkat çekici taraftır. Aydın halkının çokta tanımadığı Tevfik karısı Bayan Murat 2000 lira vergi verirken, Ovaeymir köyünden Çolak kadın 1000 lira vergi ödemişlerdir.⁹⁵ İkisinin ödediği rakam büyük arazi sahibi Menderesinkine denktir. Bu listedeki isimlerin bizim açımızdan bir diğer önemi ise 1950-1960 yıllarında aralıksız 10 yıl başbakanlık yapmış ve önemlice bir araziye sahip olan Adnan Menderes'in listede 3.000 lira ile yer almasıdır. Tek parti yönetimine karşı acımasız eleştirileri ile bilinen ve bu arada varlık vergisinin çıkarılmasını da bir talihsizlik olarak niteleyen Menderes sessiz sedasız bir şekilde kendine düşen parayı Aydın Defterdarlığına yatırmıştır.⁹⁶ Aydın'da Varlık Vergisi mükellefleri işlerini tasfiye etmeden mal ve mülklerini satmadan vergilerini ödemişlerdir.⁹⁷

Birinci listelerin ilan edilmesinden bir süre sonra birinci listede ismi olmayanlar ile ismi unutulmaları belirlemek amacıyla altı kişilik bir komisyon teşkil edilmiştir. Türkiye genelinde ikinci listelerde 159 müteahhitten 680.000 lira, 321 bina sahibinden 1.058.000 lira, 422 kazanç sahibinden 2.394.750 lira toplam

94 Aydın'ın köklü aileleri hakkında geniş bilgi için bkz; Abdülkadir Turhan, *Güzelhisar-ı Aydın'dan İki Mahalle, Hasaneferdi ve Ramazanpaşa*, Doğu Kitapevi, İstanbul 2014

95 *Aydın 12 Kanun-ı Evvel* (Aralık) 1942.

96 Varlık Vergisi çok partili hayata geçildiği 1946 yılından sonra muhalefetteki Demokrat Parti'nin iktidar'daki CHP'ne karşı kullandığı en başta gelen eleştiri konusu oldu. Kanuna evet oyu veren 350 milletvekilinden biri olan Adnan Menderes Aydın İlinde kendisine düşen 3000 TL'yi itiraz etmeden ödemesine rağmen DP kurulduktan sonra bu konu üzerinden CHP'ye ve yöneticilerine sert eleştirilerde bulunmuştur. Menderes 1950 yılında Mecliste yaptığı konuşmasında Varlık Vergisini çıkaran Saraçoğlu hükümeti ile ilgili ağır ifadeler kullanmıştır. "Memleket birçok konuda olduğu gibi Varlık Vergisi konusunda da çiftlik gibi idare edilmiştir. Hükümetin görevi bu yaşananların halkın gözü önüne serilmesidir". *TBMM Tutanak Dergisi*, 27 Kasım 1950, 9. Dönem, Cilt:2, Ankara 1950, s. 211-214, İlhan Tekeli- Selim İlkin, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye'si*, II. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.43, Ali Sait Çetinoğlu, *Varlık Vergisi 1942-1944*, Belge Yayınları, İstanbul 2009, s. 84. Nevin Coşar, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:58, Ankara 2003, s.22.

97 Boratav'ın belirttiğine göre taşra da Varlık Vergisi yükümlülüğünün yerine getirilmesinde sorun yaşanmamasının altında komisyonda yer alan üyelerden Belediye ve Ticaret Odası temsilcilerinin mülk sahibi grupları temsil ettiği bu nedenle mükelleflerle arkadaşlık komşuluk ilişkisi içinde bulunulduğunu bu nedenle tahsilatta ılımlı bir yol izlendiğini kaydetmektedir. Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, İstanbul 1982, s.345.

902 mükellefe 4.132.750 lira vergi tarh edilmiştir.⁹⁸ Aydın'da birinci liste de ismi bulunmayan ve unutulardan 190'nun listesi ise 3 Şubat 1943 tarihinde ilgili yerlere asılmıştır. Aydın merkez kazada unutulmuş 190 kişiye komisyonca 121,181 lira Varlık Vergisi konulmuştur. Listeler maliye dairesi salonu ile Ramazan Paşa Camii duvarında asılmıştır. Mükelleflere ortalama 2 bin lira düşmekteydi. Vade süresi 15 gün olarak belirlenmiş, bu sürenin sonunda birinci hafta bitiminde %1 ve ikinci hafta bitiminde de %2 zamlı alınacağı ifade edilmiştir. Daha önce ilan edilen birinci listede tahakkuk eden 1.388.117 Lira Varlık Vergisinden 3 Kanun-ı Sani (Ocak) 1943 akşamına kadar olan tahsilat 1.276.353 Lira olmuştur. Bakiye kalan 111.764 Lira'nın toplanabilmesi için Defterdarlık mükelleflere sık sık çağrıda bulunuyordu.⁹⁹ Resmi kayıtlara yansımaya da o günkü Varlık Vergisi yükümlüsü kimi Aydınli ailelerin temsilcileri babalarından ve dedelerinden varlık vergisinin adil olmadığına yönelik hiçbir yakınma duymadıklarını aksine verginin özellikle İstanbul ve İzmir gibi şehirler göz önünde bulundurulduğunda Aydın'da belirlenen vergi matrahlarının mükelleflerin gelirine göre sağlıklı bir dağılım yapıldığını belirtmişlerdir.¹⁰⁰ Aydın Defterdarlığından yapılan resmi açıklamalarda Aydın İlinde Varlık Vergisini ödemeyen mükellef bulunmamaktadır. Bu nedenle, Aydın'dan toplama kampına ve iş merkezlerine sürgün edilen mükellef de olmamıştır.¹⁰¹

Yerel basın'da ve mükellefler arasında Varlık Vergisi ile ilgili çok fazla tartışma konusu olmayan Aydın'da, bir tarım şehri olması nedeniyle özellikle Toprak Mahsulleri Vergisi hakkında epeyce şikâyet dile getirilmiştir. Öyle ki hububat verim itibarı ile 1943 yılında bir önceki yıla göre daha az, pamuk ve incir ise daha bol olduğu gözlenirken, zeytinde de çiçek dökümü nedeniyle ürünün azlığı dikkat çekmiştir. Aydın'da, üreticinin karşılaştığı sorunlara rağmen, Toprak Mahsulleri Vergisinin fazla alınmasından ötürü CHP Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'ye epeyce şikâyetle bulunulmuştur.¹⁰²

98 *Cumhuriyet* 7 Mart 1943.

99 "Varlık Vergisinde Unutulanların Listesi Dün Asıldı", *Aydın* 4 Şubat 1943.

100 Orhan Çiftçi'nin Oğlu Cemal Çiftçi ile 10 Ekim 2015, Ekrem Çiftçi'nin oğlu Ahmet Çiftçi ile 4 Mayıs 2014, Manifaturacı Hasan Pehlivanoğlu'nun çocukları Orhan ve Hasan Kardeşler ile 30 Eylül 2015 tarihlerinde yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında benzer ifadeler kullanmışlardır.

101 Serap Tabak Vergi mükelleflerinin mallarını yok pahasına satarak vergilerini ödediklerini belirtmesine karşın Türkiye'de varlık vergisi ile ilgili genel bir yorum yapmakta Aydın'da yaşananları da bu genel yorumun içine dahil etmektedir. Oysa gerek Aydın yerel basını, gerek parti müfettişlik raporları gerekse mükelleflerin yakınlarıyla yaptığımız sözlü tarih çalışmalarında vergi ödemeleri sırasında fazlaca zorlanmadıkları ifade edilmiştir. Halim Aysin'ın torunu Prof. Dr Aykut Aysin ile Aydın'da yapılan 16 Kasım 2015 Tarihli görüşme. Serap Tabak, "Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulanması", *Akademik Bakış*, Cilt:9, Sayı:17, Kış 2015, Ankara 2015, s.289.

102 Verimin az olmasına rağmen maliye memurları ve bilhassa Aydın Varidat Müdürü mükellefleri mutlak surette geçen seneki vergi miktarını ödemeye mecbur tutmuşlardır. Bürge gelen şikâyetleri Aydın Valisine iletmiştir. CHP Aydın Bölgesi müfettişi Kocaeli Mebusu Dr. Fazıl Şerafettin Bürge Teftiş Raporu, *BCA CHP* (490.01/622.43.1), s. 1

Türkiye genelinde 114.368 mükellefe 465.384.820 Lira vergi tarh edilmesine karşılık tahsil edilen miktar 314.920.940 liradır. 4501 sayılı kanunla hizmet erbabı ve seyyarlardan alınması planlanan 23.610 mükellefe ait 12.266.996 lira ve maddi hata ile mükerrerlik dolayısıyla da 28. 211.403 lira terkin edilmiştir.¹⁰³ Aydın'da Varlık Vergisinin tahsilâtında pek sorun yaşanmamıştır. 1942 mali yılında vilayetin vergi tahakkuku varlık vergisiyle beraber 5.890.761, tahsilât ise 5.692.113 liradır. Aydın Vilayetinin 1942 yılı vergi tahsilâtı Varlık Vergisinden elde edilen gelirle birlikte artış göstermiştir.¹⁰⁴

IV. Varlık Vergisinin Yürürlükten Kaldırılması

Hükümet Varlık Vergisini harp kazançları vergisi gibi uzun süre uygulayıp mükellefleri zor duruma düşürmemek için kaldırmaya karar verdi. Bu sebeple bir kanun tasarısı hazırlayıp meclise sundu. 15 Mart 1944 tarihinde Meclis Başkanı Şemsettin Günaltay başkanlığında toplanan TBMM'de Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın isteği üzerine Varlık Vergisinin tasfiyesi ile ilgili kanun tasarısı görüşülmeye başlandı. Varlık Vergisi ile ilgili bilgi veren Ağralı sözlerine şöyle devam etti. *"Tahsilsiz kalan bakayanın bir kısmının tahsiline imkan yoktur. Diğer bir kısmının da mükellefleri ağır sıkıntılara ve belki de yokluğa düşürmeden tahsil edilemeyeceği anlaşılmıştır. Bu nedenle vergi bakayasının terkin yolu ile tasfiyesini uygun bulduk"* dedi. Daha sonra söz alan Eskişehir Mebusu Emin Sazak, *"Varlığı olup ta vermeyenleri veya muhtelif surette seroetlerini kaçırınları bu kanunla af ediyoruz. Lakin bunlar millet nazarında nasıl af olunurlar"* diyerek, varlık vergisi ödemeyenlere karşı kızgınlığını ifade etmiştir. Ondan sonra söz alan mebuslarda aynı doğrultuda sözler söylemişlerdir. Oylamaya geçildiğinde mecliste 453 mebus'un bulunması gerekirken, 311 mebus oylamaya katılmıştır. Varlık Vergisi bakayasının terkin kanunu 310 oy ile kabul edilmiştir. Mecliste bu sırada yedi sandalye boş bulunuyordu. Bu verilere göre 135 mebusun çeşitli sebeplerden dolayı oylamaya katılmadığı anlaşılmıştır. Aynı gün 4530 sayılı kanun olarak kabul edilen Varlık Vergisinin Bakayasını Terkin Kanunu¹⁰⁵ 17 Mart 1944 tarihinde resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁶

103 Devlet 16 Mart 1944'de verginin uygulanmasına son verilmesi ile 112.612.167 liralık vergi alacağından vazgeçmiştir. *TBMM Zabıt Ceridesi* C.8, D.7, Ankara 1944, Edward C. Clark, "Varlık Vergisi Üzerine", *Yapıt İnönü Özel Sayısı*, Sayı:8, Aralık-Ocak 1994, İstanbul 1994, s.35.

104 *Anadolu*, 28 Haziran 1944.

105 *TBMM Zabıt Ceridesi*, C:8, D:7, İC:1, 15-3-1944. Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto Basımevi, İstanbul 2006, s.163.

106 *T.C Resmi Gazete* 17 Mart 1944. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, İletişim Yayınları*, İstanbul 2000, s.153, Cahit Kayra, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, İstanbul 2011, s.52-54.

Sonuç

Varlık Vergisi, Cumhuriyet idaresinin II. Dünya Savaşı koşullarında almış olduğu bir iktisadi önlem ve uygulama olmuştur. Savaş şartlarının ağırlığı karşısında devletin gelirlerini artırmak için diğer birçok ülkede benzer uygulaması bulunan Varlık Vergisi, dönemin hükümetince yasalastırmıştır. Varlık Vergisi Cumhuriyet Hükümetlerinin azınlıkların sermaye birikimini ellerinden almaya ve bunu Türk sermaye gruplarına yönlendirmeye yönelik bir ırkçı uygulama değil, ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik koşullarda zorunlu bir uygulama bir çıkış yolu olarak değerlendirilmelidir. Uygulamalarında karşılaşılan güçlükler ve mükelleflerine yansımaları ile günümüzde hala canlılığını koruyan medyada ve akademik camiada tartışılmaya devam eden bir mali yükümlülük uygulaması olarak gündemdeki yerini korumaktadır.

Varlık Vergisi yukarıda değinilen konular çerçevesinde 1950'lerden sonra da çok fazla tartışılmıştır. Fakat sorun, üzerinden zaman geçmesiyle birlikte, tamamiyen siyasallaşmış ve dönem iktidarına taraftarlık ya da karşıtlık anlamlarıyla ön plana çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi adına çok önemli sayılabilecek bir konu, dünyada birçok örneği olmasına ve dönem şartlarının bir gerekliliği sonucu gerçekleşmesine rağmen, çoğunlukla objektif değerlendirmelerden uzak bir yaklaşımla yorumlanmıştır. Dönem bürokratlarının şahsi hataları yüzünden haksızlıkların ve adam kayırmaların da yaşanmış olduğu bu vergiyi, ülkenin saygınlığını zedeleyecek şekilde anlatmaya çalışmak çok da bilimsel ve etik bir davranış olarak değerlendirilemez. Varlık Vergisi uygulamalarını II. Dünya Savaşı bütünü içerisinde, dönemin konjonktürü çerçevesinde ele almak bilimsel anlamda daha anlaşılır olacağı kanısındayım. İdeolojik kaygılarla yapılan yorumlar sağlıklı değerlendirmelerin önünü tıkamaktadır. Bugün varlık vergisinin Türkiye'nin her bölgesine ve bütün aşamalarına ilişkin olarak (oluşum ve uygulama-sonuç) yeteri kadar verilere sahip değiliz

Aydın Vilayetinde Varlık Vergisi başarı ile uygulanmıştır. Türkiye genelinde varlık vergisi tahsilat oranı %74 iken Aydın'da bu oran %92'dir. Ticari önemi bulunan dört büyük şehirde Varlık Vergisi tahsilât oranları İstanbul'da %72, İzmir'de %90, Bursa'da %66 ve Seyhan'da %81 iken Başkent Ankara'da bu oran en yüksek seviyeye %96'ya kadar çıkmıştır. Maliye'nin kayıtlarına göre Aydın İlinde Varlık Vergisini ödemeyen mükellef bulunmamaktadır. Bu nedenle, Aydın'dan toplama kampına ve iş merkezlerine sürgün edilen mükellef olmamıştır. Aydın'da Varlık Vergisine tabi olan hiçbir mükellef şikâyetçi olmamış, verginin adaletsiz olduğu biçiminde bir beyanatta bulunmamıştır. Aydın Varlık Vergisinin tahsil edilmesinde en sorunsuz şehirlerden biri olmuştur. Bunda ödenecek para miktarının makul ölçüler içerisinde olması gibi, Aydın'da bu tarihlerde hiç gayr-ı Müslim tüccar bulunmamasının da etkili olduğu söylenebilir. Bir tarım şehri olan Aydın'da Toprak Mahsulleri Vergisinin uygulanmasında yaşanan şikâyetler Varlık Vergisinde görülmemiştir.

Aydın'da Varlık Vergisi uygulamaları ile ilgili olarak kaydedilmesi gereken önemli noktalardan biri de verginin uygulandığı tarihte CHP milletvekili sonrasında ise DP'nin kurucuları arasında yer alan 1950-1960 yılları arasında da başbakanlık yapan Adnan Menderes'in de mükellefler arasında yer alıp daha sonra eleştireceği vergiyi ödemiş olmasıdır. Burada belirtmeye çalıştığım önemli vurgu şudur. Taşra da Varlık Vergisi uygulamaları büyük şehirlerden özellikle İstanbul ve İzmir gibi gayr-ı Müslimlerin yoğun yaşadıkları yerleşimlerden çok farklı bir seyir izlemiştir. O nedenle ülke genelinde uygulanmış olmasına rağmen varlık vergisi uygulamaları çerçevesinde sadece İstanbul'u ve İzmir'i merkeze alarak genel değerlendirmeler yapılması büyük talihsizlik olmuştur. Ankara, Denizli ve Aydın özelinde Gayr-ı Müslimlerin nüfusça az olduğu Anadolu şehirlerinde uygulamada sıkıntılar olsa da, varlık vergisinin ödenmesinde problem yaşanmamıştır.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA, Kutu: 030.18.01.02, Yer: 102.48.12, EK-1;
BCA, Kutu: 030.18.01.02, Yer: 101.10.19, EK-2;
BCA, Kutu: 030.10, Yer: 54.353.13, EK-3;
BCA, Kutu: 030.10.118.834.2. 1.2.1941 tarihli 675 sayılı Dâhiliye Vekâletinin cevabı
BCA, Kutu: 030.10.119.847.427.05.1941 tarihli 2924 sayılı Dâhiliye Vekâleti yazısı,
BCA CHP (490.01/622.43.1-1), Kocaeli Mebusu CHP Aydın Bölgesi Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin 1943 yılı Raporu
BCA CHP (490.01/622.43.1-13). Kocaeli Mebusu CHP Aydın Bölgesi Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin 1943 yılı Raporu
BCA CHP (490.01/622.42.1-20). Kocaeli Mebusu CHP Aydın Bölgesi Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin 1943 yılı Raporu
BCA CHP (490.01/622.43.1-21). CHP Aydın Bölgesi müfettişi Kocaeli Mebusu Dr. Fazıl Şerafettin Bürge Teftiş Raporu,
BCA CHP (490.01/622.43.1-28) Kocaeli Mebusu CHP Aydın Bölgesi Parti Müfettişi Şerafettin Bürge'nin 1943 yılı Raporu

II. Süreli Yayınlar

- Akademik Bakış Dergisi*
Akbaba Dergisi
Anadolu Gazetesi
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
Avrasya İncelemeleri Dergisi
Aydın Gazetesi
Cumhuriyet Gazetesi
Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

İzmir Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası

Maliye Mecmuası

Ulus Gazetesi

Tan Gazetesi

Tarih İncelemeleri Dergisi

Tarih ve Toplum Dergisi

TC Resmi Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Yakın Tarihimiz

Yapıt İnönü Özel Sayısı

Yeni Asır Gazetesi

Yeni Piyasa Dergisi

III. Kitaplar

AKAR, Rıdvan, *Varlık Vergisi Kanunu*, Belge Yayınları, İstanbul,1992.

AKAR, Rıdvan, *Aşkale Yolcuları, Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Mephisto Yayınları, İstanbul, 2006.

AKTAR, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Cilt:I, İstanbul, 1987.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*: Cilt:2, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1975.

Aydın İli 1938 Vilayet Bütçesi (1938) Aydın.

BARUTÇU, Faik, *Siyasi Hatıralar*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2001.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 20 *İlkteşrin 1940, Umum Nüfus Sayımı*, İstanbul, 1940.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1942-1945 *İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1946.

Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü 1948 *Yılı İstatistik Yıllığı*, Ankara,1949.

BAYDAR, Ertuğrul(1978) *İkinci Dünya Savaşı İçinde Türk Bütçeleri*, Ankara.

BENGİ, Hüsnü, *Milli Korunma Kanunu Ve Kararları*, I, Ankara, 1945.

- BERKMAN, Münir Müeyyed – TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl, *İkinci Dünya Harbi Kronolojisi 1941-1942, C.2, Ankara, 1944.*
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, Savaş Yayınevi, Ankara, 1982.
- CEM, İsmail, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, 12. Baskı, İstanbul,1995.
- Cumhuriyetin 15. Yılında Aydın, CHP Basımevi, Aydın,1938.
- ÇELİK, Bilgin, *Cumhuriyet Döneminde Aydın’ın Sosyo-ekonomik Ve Kültürel Yapısı(1923–1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1996.
- ÇETİNOĞLU, Ali Sait, *Varlık Vergisi 1942-1944*, Belge Yayınları, İstanbul, 2009.
- DÜSTUR, 3.Tertip, XXI, Ankara, 1948.
- Ege Tecim ve Endüstri Büyük Kılavuzu*, İzmir, 1937.
- GÖKBUNAR, Ali Rıza, *II. Dünya Savaşında Devlet-İş Adamı- Politikacı Arasında Yaşanan Kapışmanın Hikayesi; Varlık Kapışması*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2015.
- GÜÇLÜ, Muhammed, *Varlık Vergisi Kanununun Çıkarılması, Uygulanması, Kaldırılması ve Sonuçları (11.11.1942- 15.3.1944)*, E.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1990.
- GÜNEŞ, Günver, *Atatürk ve Aydın*, Aydın Ticaret Odası Kültür Yayını:1, Aydın, 2006.
- KAFAOĞLU, Aslan Başer, *Varlık Vergisi Gerçeği*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2002.
- KAYRA, Cahit, *Savaş Türkiye Varlık Vergisi*, Tarihçi Kitapevi, 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- KOÇAK, Cemil, *Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1986.
- METİNSOY, Murat, *İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye Savaş ve Gündelik Yaşam*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ÖKTE, Faik, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınları, İstanbul, 1951.
- POLAT, Ümmügülsüm, *Varlık Vergisi ve Basının Yaklaşımı*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya, 2005.
- T.C 1942 Senesi Hazine Hesabı Umumisi byy. 1944.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim, *Cumhuriyetin Harcı, Köktenci Modernitenin Ekonomik Politikasının Gelişimi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2004.
- TEKELİ, İlhan –İLKİN, Selim, *İktisadi Politikaları ve Uygulamalarıyla İkinci Dünya Savaşı Türkiye’si*, İkinci Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

- TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi Ve Sonrası*, İmge Yayınevi, Ankara, 1993.
- TİRE, Metin, *II. Dünya Savaşı'nda Milli Korunma Kanunu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1990.
- TURHAN, Abdülkadir, *Güzelhisar-ı Aydın'dan İki Mahalle, Hasanefendi ve Ramazanpaşa*, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2014.
- TBMM Tutanak Dergisi, 27 Kasım 1950, 9. Dönem, Cilt:2, Ankara, 1950.
- TBMM Zabıt Ceridesi, İC:I, C:8, 18- I- 1940, Ankara, 1940.
- TBMM Zabıt Ceridesi, D:6, İ:4, C:2, Cilt:28, 11-11-1942, Ankara, 1942.
- TBMM Zabıt Ceridesi, C:8, D:7, İC:1, 15-3-1944, Ankara, 1944.
- WEİSBAND, Edward, *2. Dünya Savaşı ve Türkiye*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Yurt Ansiklopedisi*, "Aydın", Cilt:2, İstanbul, 1982.

IV. Makaleler

- AKSANYAR Necati- BİÇER Murat, "II. Dünya Savaşında Çıkarılan Varlık Vergisinin Türk Basınında ve Kamu Oyunda Yansımaları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 21, Kütahya, 2008, ss.379-400.
- ARI, Kemal, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Fiyatlar", *VI. Askeri Tarih Semineri Bildirileri*, I, II. Dünya Harbi Ve Türkiye (20-22 Ekim 1997- İstanbul) Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, ss.447-459.
- ARIKAN Zeki- Yetkin Sabri, " Milli Aydın Bankasında Yeni Gelişmeler ve Tarıf İlişkileri", *Tarıf Tarihi*, İzmir, 1993, ss.343-359.
- BALİ, Rıfat, "Varlık Vergisi Üzerine Tartışmalar", *Tarih ve Toplum Dergisi*, sayı:165, Eylül 1997, İstanbul, 1997, ss.175-187.
- BARAN, Tülay Alim, "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinin Mali Portresi", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II* (20-22 Ekim 1997-Istanbul), Ankara, 1998, ss.227-239.
- BECERİK, Osman, "Minnettar Ve Müteşekkirimiz" *Aydın*, 5 Mayıs 1939
- BECERİK, Osman, " Yarınki Aydın", *Aydın*, 14-15 Temmuz 1939.
- BECERİK, Osman, " Ekmek İşi", *Aydın*, 1 Kasım 1940.

- BECERİK, Osman, "Kömür Buhranıyla Mücadele", *Anadolu*, 16 Ocak 1941.
- BECERİK, Osman, "Sindirmek ve Vurmak Lazım" *Aydın*, 18 Eylül 1942.
- BECERİK, Osman, "Yurttaşlık Vazifesi", *Aydın*, 1 Aralık 1942.
- BECERİK, Osman, "Yarıncı İleri Aydın", *Aydın*, 4 Şubat 1944.
- BOYACIOĞLU, Utkun, "Varlık Vergisi Dolayısıyla", *Aydın* 28 Kanun-ı Evvel 1942.
- CLARK, Edward C, "Varlık Vergisi Üzerine", *Yapıt İnönü Özel Sayısı*, Sayı:8, Aralık- Ocak 1994, İstanbul, 1994, ss.29-43.
- COŞAR, Nevin, "Varlık Vergisi Konusundaki Yolsuzluk Söylentileri", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:58, Ankara, 2003, ss.1-27.
- ÇELİK, Mehmet, "Adana'da Varlık Vergisi Uygulamaları 1942-1944", *Kebikeç*, Sayı:12, Ankara, 2006.
- DOKUYAN, Sabit, "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:2, Sayı:15, Aralık 2014, Eskişehir, 2014, ss.23-55.
- ERGİN, Fahri, "İkinci Dünya Harbi Ve Türkiye", *Yakın Tarihimiz*, IV/52 21 Şubat1963, İstanbul, 1963.
- GÜÇLÜ, Muhammet, "Varlık Vergisi Ve Ankara Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi* sayı: XI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir, 1996, ss.177-186.
- GÜÇLÜ, Muhammed, "Varlık Vergisi Seyhan Uygulaması", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, C:XXI, Sayı:203, Ankara, 1997.
- GÜNEŞ, Günver, "Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulamaları Ve Toplumsal Yaşama Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt: XVII, Ankara, 2002, ss.615-621.
- HAYTOĞLU, Ercan, "Varlık Vergisi Denizli Uygulaması", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IV, Sayı:11, İzmir, 2005.
- İzmir Ticaret Ve Sanayi Odası Mecmuası*, Cumhuriyetin 10. Yılı Fevkalade Nüshası, "Aydın Vilayeti'nin İktisadi Vaziyeti", Aydın Ticaret Odası'nın Raporu, İzmir, 1933.
- KARABULUT, Kerem, "11 Teşrinisani 1942 Tarihli Varlık Vergisi'ne Bir Bakış", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), Sayı 27, Erzurum, 2005, ss.325-339.
- ORTAÇ, Yusuf Ziya, "Aşkale Yolcuları", *Akbaba* 4 Şubat 1943.

- ORTAYLI, İlber, "İkinci Dünya Savaşı'nda Şehirlerde Hayat", *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri I* (20-22 Ekim 1997-İstanbul), Ankara, 1998, ss.422-436.
- ÖZKAYNAK, Kemal, "Varlık Vergisi", *Aydın* 18 Teşrin-i Sani 1942.
- TABAK, Serap, "Varlık Vergisi ve Aydın İlinde Uygulanması", *Akademik Bakış*, Cilt:9, Sayı:17, Kış 2015, Ankara, 2015, ss.279-294.
- TEKELİ, İlhan- İLKİN, Selim, "Savaşmayan Ülkenin Savaş Ekonomisi: Üretimden Tüketime Pamuklu Dokuma", *X. Türk Tarih Kongresi*, Ankara (22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler, VI, TTK Basımevi, Ankara, 1994, ss.3063-3111.
- YALÇIN, Osman, "Varlık Vergisi Kanunu ve Uygulaması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVID)* Cilt:1, Sayı:1, İstanbul, 2012, ss.313-354.